

ΝΟΜΑΔΟΛΟΓΙΑ

ΤΟ ΝΟΜΑΔΙΚΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ
ΩΣ ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ ΤΡΙΩΝ ΕΠΟΧΩΝ

Σοφία Παύλου

Επιβλέπων καθηγητής
Νικόλαος Πατσαβός

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Πολυτεχνική Σχολή
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Ακαδημαϊκό έτος 2022-23
Ιωάννινα 2023

ΝΟΜΑΔΟΛΟΓΙΑ

ΤΟ ΝΟΜΑΔΙΚΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ
ΩΣ ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ ΤΡΙΩΝ ΕΠΟΧΩΝ

Σοφία Παύλου

Επιβλέπων καθηγητής
Νικόλαος Πατσαβός

ερευνητική εργασία

Επιβλέπων καθηγητής
Νικόλαος Πατσαβός

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Πολυτεχνική Σχολή
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Ακαδημαϊκό έτος 2022-23

Ιωάννινα 2023

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Εκκινώντας από τα λόγια του Mark Fisher: «είναι ευκολότερο να φανταστούμε το τέλος του κόσμου παρά το τέλος του καπιταλισμού» και νοσταλγώντας ένα παρελθόν φαινομενικά πιο απλό από το σήμερα, διερευνούμε την πορεία της ανθρωπότητας. Με μία ιστορική αναδρομή από τον άνθρωπο τροφосуλλέκτη μέχρι τον άνθρωπο του σήμερα, η προβληματική μένει η ίδια: Πώς θα ζήσουμε μαζί; Ίσως θα ήταν δόκιμο να αναρωτηθούμε όχι το πώς, αλλά το αν τελικά μπορούμε. Το βασικό εργαλείο διερεύνησης είναι οι νομάδες ως υποκείμενα που αντανακλούν τις αλλαγές που λαμβάνουν τόπο στην εκάστοτε εποχή. Σε μία, όχι και τόσο, γραμμική πορεία οι νομάδες καταδεικνύουν τις συγκυρίες που έφεραν τις μεγάλες αλλαγές τόσο σε πολιτισμικό όσο και σε τεχνολογικό επίπεδο. Από τους τροφосуλλέκτες στις πρώτες μόνιμες κατοικίες, από την καλλιέργεια στην ιδιωτική γη, από την αστικοποίηση μέχρι την παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας, ο νομάς είναι το μέσο κατανόησης των αλλαγών αυτών. Η έννοια του νομάδα καθώς και το μήνυμα που αυτός μεταφέρει, μεταβάλλονται ανάλογα την εποχή και τον τόπο. Όσο αφορά το σήμερα, στην εποχή του Ανθρωπόκαινου, με πολλά από τα χαρακτηριστικά του νομά να ταυτίζονται με αυτά του σύγχρονου ανθρώπου, το τοπίο αντανάκλασης γίνεται θολό.

Είμαστε μήπως όλοι εμείς οι καθρέπτες του σήμερα;

Λέξεις-κλειδιά: νομάς, 'νομαδίζω', κοινωνία, τροφосуλλέκτης, ιδιωτικοποίηση, flâneur, περιπλάνηση, παγκοσμιοποίηση, καπιταλισμός, ανθρωπόκαινο, κίνηση, κινητικότητα

ABSTRACT

Mark Fisher's quote: "It's easier to imagine the end of the world than the end of capitalism." and the nostalgia of the past, which apparently seems simpler than our current world, constitute the starting point of the project. From a historical retrospection of the human being, from the forager to the modern person, the question remains the same; "How will we live together?" It would be of great importance to wonder, not how to do it, but if we can in the first place. The main asset of this project are the nomads, as subjects that reflect the changes that constantly take place in the world. Nomads demonstrate the circumstances that resulted to those changes, through movement and mobility. From foragers to the first residences, from cultivation to privatization, from urbanization to the globalization of culture, the nomad is the tool to comprehending those transitions. Both the notion and the message that the nomad transfers, change depending on time and place. Regarding today, in the Anthropocene Epoch, many of the nomad's characteristics identify with those of the contemporary man, making the reflection landscape cloudier than ever.

Are we all mirroring the present?

Keywords: *nomad, nomadize, forager, society, privatization, flâneur, derive, globalization, capitalism, Anthropocene, movement, mobility*

είναι απλά ένα πέπλο...

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	14
ΝΟΜΑΔΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΧΕΙΡΑΓΩΓΗΣΗ	
A.1. ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ	23
A.2. ΠΑΡΑΤΗΡΟΥΜΕ	24
A.3. ΑΠΑΤΗ	25
ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΑΛΟΓΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΚΑΙ ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ	
B.1. ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ, ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ, ΚΟΙΝΕΣ ΓΑΙΕΣ	33
B.2. ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΑΛΛΑΖΟΥΝ	36
B.3. Ο GUY DEBORD ΚΑΙ Η ΑΙΡΕΣΗ ΤΟΥ	39
Ο ΝΟΜΑΣ ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΑ	
Γ.1. ΠΟΛΙΤΕΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ	46
Γ.2. ΕΜΕΙΣ, ΠΟΛΙΤΕΣ ΤΟΥ ΠΟΥΘΕΝΑ	52
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ	58

Δεν σχεδιάζουμε και δεν συζητάμε πάνω σε μία δυστοπία η οποία θα δημιουργηθεί από όσα συνδιαμορφώνουν το σήμερα. Η δυστοπία είναι ήδη εδώ. Η προβληματική από την οποία πηγάζει το αντικείμενο μελέτης της εργασίας είναι το σήμερα. Συζητάμε για μία αδυναμία στην διαχείριση και σύνθεση.

Είναι κάτι που ξεσπά ξαφνικά, όπως “ξαφνικά ξεσπά και η εφηβεία χωρίς το άτομο που τη βιώνει να ξέρει πώς να αντιμετωπίσει όλη αυτή την έξαρση, τις εκρήξεις.” [Δοξιάδης, 1972]

Συζητάμε για μία σύγχυση.

Μία σύγχυση ιδεών, κινήσεων, στρατηγικής (;).

«Γινόμαστε αποδέκτες πολλών διαφορετικών ,μηνυμάτων και νιώθουμε ανασφαλείς. Το παιδί μας, η πόλη μας νοσεί. Κοιτάζουμε μόνο τα συμπτώματα και δεν καταλαβαίνουμε τα αίτια. Φοβόμαστε. Η μητέρα βγαίνει στο δρόμο και ουρλιάζει.» [Δοξιάδης, 1972]

Τείνουμε να κάνουμε αναδρομές στο παρελθόν και να το ωραιοποιούμε, με υπαινιγμούς για την επιστροφή στην απλότητα, για την κοινοτική ζωή που κάποτε υπήρχε, για τους τόσο πιο σταθερούς ρυθμούς ζωής, για όλα αυτά που κατηγορούμε, για το χάος της γενιάς μας.

Αναφερόμαστε στο παρελθόν με μία χαρμολύπη.

Ο Mark Fisher μιλάει για την νοσταλγία των 80's και για το πώς προσπαθούμε να κρατήσουμε την αισθητική του στο

σήμερα είτε μιλάμε για επεξεργασία ήχου ή εικόνας. Φαίνεται να ενθουσιαζόμαστε περισσότερο με το να ξαναζήσουμε το παρελθόν το μέλλον. Η νοσταλγία των 80's στην οποία αναφέρεται ο Fisher πυρηνικά πηγάζει από την ανάγκη των ανθρώπων να μπορούν να φανταστούν το μέλλον, κάτι που τότε μπορούσαν να κάνουν ενώ σήμερα όχι. Το παρόν και το μέλλον του σήμερα κινούνται παράλληλα πάνω σε μία ατέρμονη γραμμή, αυτή του καπιταλισμού. Πρόκειται για έναν δρόμο που χαραχτηκε και που μαζί με αυτό κάθε πιθανό σενάριο, κάθε πιθανή στροφή που θα μπορούσε να έχει πάρει η ανθρωπότητα, έχουν πια χαθεί.

«Είναι ευκολότερο να φανταστούμε το τέλος του κόσμου παρά το τέλος του καπιταλισμού.»¹ [Fisher, 2009]

Επιστροφή στην νοσταλγία. Νοσταλγούμε ένα παρελθόν το οποίο καθόλου δεν θα μας κάλυπτε. Μπορεί το σήμερα να έφερε εκρήξεις και μία σύγχυση διάχυτη παντού αλλά πρέπει να αναγνωρίσουμε πως έφερε και μία έκρηξη γνώσης, πληροφορίας και έκρηξη ελευθεριών.

Αρκεί να αναλογιστούμε μία θηλυκότητα δύο αιώνες πίσω, εάν επέστρεφε στο παρελθόν που τόσο νοσταλγούμε, κατά πάσα πιθανότητα θα βίωνε το κυνήγι μαγισσών σε περίπτωση που ήθελε να μάθει να διαβάσει, να γράφει ή να ξεγεννά [Ehrenreich, English, 2019]. Ίσως λοιπόν να μην υπήρξαμε ποτέ ως ανθρωπότητα σε ένα καλύτερο και χειρότερο στάδιο μαζί απ' ότι τώρα. Έκρηξη.

Έκρηξη επαφών, πληροφορίας και ιδεών. Χάνουμε ίσως την ιδιότητά μας να συνθέτουμε;

Τώρα έχουμε τα εργαλεία και έχουμε την γνώση. Πότε σταματά κανείς;

Ο Elon Musk σχεδιάζει ηλεκτρικά αυτοκίνητα τα οποία μελλοντικά θα προστατέψουν ένα x αριθμό ατόμων από αναπνευστικές και καρκινογόνες ζώνες.

Ο Elon Musk χρησιμοποιεί παιδική εργασία εκμεταλλεόμενος γ αριθμό ατόμων καθημερινά και καταπατώντας θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα.

Τι υπολογίζει κανείς, την απώλεια κατά την διάρκεια που κάτι συμβαίνει (y), ή την απώλεια που θα υπάρξει αν αυτό δεν συμβεί ποτέ (x) ;

1. Η φράση του Mark Fisher, είναι επηρεασμένη από τους Fredric Jameson και Slavoj Žižek, η οποία επικριθεί να αποδώσει την ουσία του καπιταλιστικού ρεαλισμού.

Σε ένα παρόμοιο μοτίβο μπορούμε να παρατηρήσουμε την διαχείριση του covid-19 ανά τα κράτη. Η Σουηδία ακολούθησε μία στρατηγική διαχείρισης, σε αντίθεση με τα περισσότερα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατά την οποία υπήρξαν περιορισμένες απαγορεύσεις εναντίον της εξάπλωσης του ιού. Η στάση της αυτή στηρίζεται πάνω σε συγκεκριμένα άρθρα του Συντάγματος της χώρας, τα οποία εμποδίζουν την επιβολή μέτρων που περιορίζουν τα συνηθισμένα δικαιώματα.

Η πολιτική τους αυτή φαινομενικά ίσως να μην προστάτεψε τους πολίτες της από τον ιό. Ίσως μακροχρόνια όμως να προστάτεψε την ψυχική τους ακεραιότητα και να έκλεισε τις πόρτες σε οικονομικούς πολέμους οι οποίοι θα μαστίζονταν την υπόλοιπη Ευρώπη για την επόμενη δεκαετία. Παράλληλα ως ένα κράτος που επενδύει χρόνια στο κομμάτι της υγείας, είχε ήδη τις υποδομές να διαχειριστεί την κρίση που επήλθε.

Είναι, και το σημειώνουμε εδώ, όλα θέμα διαχείρισης. Το θέμα είναι προς που; Ποια κατεύθυνση είναι αυτή που θα δώσει χώρο σε όλη αυτή την έκρηξη να ξεσπάσει με όσο το δυνατόν μικρότερες συνέπειες.

Ίσως για αρχή θα πρέπει να αναγνωρίσουμε αυτή την ανάγκη για έκρηξη. «Ο Στάλιν προσπάθησε να κρατήσει την Μόσχα στα τρία εκατομμύριά. Τώρα έχει πάνω από επτά.» [Δοξιάδης, 1972]

Ένας μύθος που πρέπει να πεθάνει:

Δεν είμαστε πολλοί.

Οι κάψουλες ως χώρος διαβίωσης ευρέων γνωστών και διαδεδομένων σε Ασιατικές χώρες-κράτη, δεν αποτελεί λύση έκτακτης ανάγκης.

Δεν τελείωσε ποτέ ο χώρος.

Δεν είναι η λύση στο πρόβλημα του υπερπληθυσμού.

Δεν αποτελεί πρόβλημα υπαρκτό.

Η αναπόφευκτη συγκέντρωση στον αστικό ιστό,

εκεί που συμβαίνουν όλα,

εκεί που μόνο είναι γεμάτο ευκαιρίες,

δημιούργησε το πρόβλημα.

Ολόκληρος ο πληθυσμός της Γης αν στοιχιστεί όρθιος και σε καθέναν αντιστοιχεί 1 τ.μ., μπορεί να χωρέσει στο νησί της Κρήτης.

Ας δεχτούμε λοιπόν, πως ήταν πάντα θέμα διαχείρισης.

Τα επτά θαύματα του κόσμου.

Πολιτισμική κληρονομιά, ένα ανοιχτό μάτι προς το παρελθόν, η ιστορία και ο τρόπος διαβίωσης των ανθρώπων τότε, ένα δέος.

Κτίρια θηρία που στέκουν όρθια στο πέρασμα εκατοντάδων χιλιάδων χρόνων και χρωστούν την ύπαρξη τους σε καθεστώς και συστήματα εκατοντάδων χιλιάδων σκλάβων.

Κάθε επόμενη σκέψη γίνεται ένα συνονθύλευμα από κάθε ανθρώπινο επίτευγμα μέχρι τώρα.

Το θέμα είναι πως ίσως πρέπει να ξαναορίσουμε το τι σημαίνει επίτευγμα-επιτυχία-επιτυχής.

Από τα επτά θαύματα του κόσμου, το στυλό, τη σιδερώστρα, το αεροπλάνο, τον ηλεκτρισμό, την ραδιενέργεια ή το 5G, όλα καταλήγουν σε δύο αλληλεξαρτώμενα συμπεράσματα:

1. Ο άνθρωπος μπορεί να κάνει τα πάντα.

2. Δεν χρειάζεται.

Σε μία προσπάθεια να διερευνήσουμε την πορεία της ανθρωπότητας ως σήμερα, θα ακολουθήσει μία ιστορική αναδρομή από τον άνθρωπο τροφουσλλέκτη μέχρι τον άνθρωπο του σήμερα. Η προβληματική από την οποία εκκινεί η εργασία δεν είναι άλλη πέρα από το αιώνιο ερώτημα, που απασχόλησε και την Bienalle του 2021 στην Βενετία, του «How will we live together?» (=Πώς θα ζήσουμε μαζί;) Ίσως στο σημείο αυτό θα ήταν δόκιμο να αναρωτηθούμε, το αν τελικά μπορούμε. Το βασικό εργαλείο της διερεύνησης αυτής στο πέρασμα του χρόνου είναι οι νομάδες ως υποκείμενα που αντανακλούν τις αλλαγές που λαμβάνουν τόπο στην εκάστοτε εποχή. Σε μία, όχι και τόσο, γραμμική πορεία οι νομάδες καταδεικνύουν τις συγκυρίες που έφεραν τις μεγάλες αλλαγές. Από τους τροφουσλλέκτες στις πρώτες μόνιμες κατοικίες, από την καλλιέργεια στην ιδιωτική γη, από την αστικοποίηση μέχρι την παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας, ο νομάς είναι το μέσο κατανόησης των αλλαγών αυτών.

Ξεκινώντας από του πρώτους νομάδες, τους τροφουσλλέκτες θα περιγράψουμε το πώς λειτουργούσαν τότε οι

κοινωνίες τους και το πόσο απαραίτητη ήταν η στενή σχέση τους με την φύση. Η δομή της κοινωνίας τους και η απουσία της έννοιας του ιδιωτικού αποτελούσαν σημαντικές και αλληλεξαρτώμενες ποιότητες που καθόριζαν την λειτουργία των κοινοτήτων. Γιατί γνώρισε ο κόσμος μας την Αγροτική Επανάσταση, ήταν απαραίτητη συνθήκη; Περνώντας από τον μεσαιώνα και την φεουδαρχία μέχρι την αστικοποίηση και το μοντέρνο, θα σχολιάσουμε επιμέρους χρονικές περιόδους, όπου νομάδες ορίζουμε ως τους αρνητές-επαναστάτες της εποχής τους. Στο σημείο αυτό δανειζόμενοι τα λόγια του Deleuze και Guattari «νομάς δεν είναι απαραίτητα κάποιος που κινείται» [Deleuze, Guattari, 1987], θα επαναπροσδιορίσουμε την έννοιά του και τον τρόπο με τον οποίο αυτοί αντιστάθηκαν στις μεγάλες αλλαγές που ήρθαν. Τέλος καταλήγουμε στο σήμερα, σε μία προσπάθεια να αναγνωρίσουμε τους νομάδες που το ορίζουν, ως τους καθρέπτες των μεγάλων αλλαγών του τώρα. Εξετάζοντας την στάση των ψηφιακών νομάδων, ως μία αντιπροσωπευτική μορφή ανάκλασης του σήμερα, διακρίνουμε χαρακτηριστικά όπως αυτό της κινητικότητας που είναι κοινά με τον σύγχρονο άνθρωπο. Είμαστε μήπως όλοι εμείς οι καθρέπτες του σήμερα;

**Α. ΝΟΜΑΔΙΣΜΟΣ ΚΑΙ
ΧΕΙΡΑΓΩΓΗΣΗ**

A.1. Συλλογικά

Για να κατανοήσουμε την φύση την ιστορία και την ψυχολογία μας θα πρέπει να διεισδύσουμε στο μυαλό των τροφουσυλλεκτών προγόνων μας. Σχεδόν σε ολόκληρη της ιστορία του είδους μας, οι σάπιενς ζούσαν ως τροφουσυλλέκτες. Τα τελευταία 200 χρόνια, κατά τα οποία όλο και περισσότεροι σάπιενς εξασφαλίζουν το καθημερινό τους φαγητό, ως αστικοί εργάτες ή υπάλληλοι γραφείου, και τα προηγούμενα 10.000 χρόνια κατά τα οποία οι περισσότεροι σάπιενς ήταν αγρότες και βοσκοί, δεν είναι παρά ένα μικρό ανοιγοκλείσιμο του ματιού σε σύγκριση με τα εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια που οι πρόγονοί μας ήταν τροφουσυλλέκτες. Οι πρώτοι νομάδες.

Αν και ετυμολογικά η λέξη «νομάς» είναι ομόρριζη με την λέξη «νόμος», δύο έννοιες αντικρουόμενες, οι νομαδικές κοινωνίες του τότε, ουδεμία σχέση είχαν με τις κοινωνικοπολιτικές αρχές και τα θεσμικά πλαίσια του σήμερα. Κάνουμε λόγο για ένα σύστημα το οποίο λειτουργούσε ισορροπημένα, μέσα στην φυσική αταξία των πραγμάτων που κυριαρχούσε. Η σχέση του ανθρώπου και της φύσης ήταν μία σχέση δέους και επιβίωσης. Ο άνθρωπος δεν είχε ξεκινήσει τότε να την εκλογικεύει, να την τιθασεύει και να την ποσοτικοποιεί. Κάθε μέρα τους ήταν μία πληγή ή ένα θαύμα.

Στις νομαδικές κοινωνίες η γέννα ενός μωρού ήταν ένα μικρό θαύμα, άλλος ένας άνθρωπος που θα συνεισφέρει σε αυτή την κοινωνία. Η ανατροφή των παιδιών απαιτούσε συνεχή βοήθεια από όλα τα μέλη της οικογένειας και από τους γείτονες. Για να μεγαλώσει ένας άνθρωπος, χρειαζόταν μία ολόκληρη φυλή. Έτσι η εξέλιξη ευνόησε όποιους μπορούσαν να διαμορφώσουν ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς. Επίσης, αν αναλογιστούμε πως οι κοινότητες αυτές διέπονταν από πολυγαμικές σχέσεις, σε μία τέτοια ομάδα μία γυναίκα μπορούσε να έχει σεξουαλικές επαφές και να αποκτήσει ερωτικούς δεσμούς με πολλούς άντρες και γυναίκες συγχρόνως. Κανένας άντρας δεν γνώριζε με βεβαιότητα ποια από τα παιδιά που γεννιόταν ήταν δικά του, έτσι όλοι φρόντιζαν εξίσου όλα τα νεαρά μέλη.

Σίγουρα δεν συζητάμε για ένα αρχαίο-πρωτόγονο φαλανστήριο², έναν όρο που εισήγαγε ο Κάρολος Φουριέ³. Το φουριερίκο φαλανστήριο είναι ένα ουτοπικό όραμα για μία κοινωνία η οποία θα μπορούσε να λειτουργεί με βάση τον έρωτα. Αν ο έρωτας σήμερα νοείται ως «ένα σπέρμα αταξίας, τεμπελιάς και εξόδων», για τον ίδιο θα μπορούσε, στην Αρμονία, να γίνει «μία πηγή κερδών και βιομηχανικών θαυμάτων». Τα άτομα που θα απάρτιζαν την κοινωνία αυτή θα μοιράζονταν τις δουλειές σύμφωνα με τις φυσικές τάσεις κάθε ατόμου. Το έργο αυτό, αποκαλύπτει την υλική και ηθική αθλιότητα του αστικού κόσμου και καταγγέλλει την αστική κοινωνία.

Πιθανώς τα πράγματα τότε δεν λειτουργούσαν όπως η ουτοπική κοινωνία του έρωτα που είχε ονειρευτεί ο Φουριέ. Σίγουρα, στην περίπτωση των νομάδων μπορούμε να κάνουμε λόγο για γενοκτονίες σε περίοδο μετακίνησης της κοινότητας, για θανάτωση των ανάπηρων και των αδύναμων. Ωστόσο, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε πως η συλλογική αυτή ανατροφή των παιδιών της κοινότητας, διότι ήταν παιδιά της κοινότητας και δεν ανήκαν σε ένα σχήμα πυρηνικής οικογένειας, είναι δείγμα πως η έννοια της ιδιοκτησίας, ή μάλλον η απουσία αυτής, προσδιορίζει

2. Σύνθετη λέξη από το φάλαγγα και μοναστήρι

3. Φουριέ, Σαρλ (1772-1837). Γάλλος ελευθεριακός στοχαστής, συγγραφέας και πρώτος υποστηρικτής της σεξουαλικής απελευθέρωσης. Προσδοκούσε την βαθμιαία απονέκρωση της κρατικής μεσολάβησης και την υλοποίηση της αυτοδιευθυνόμενης σοσιαλιστικής κοινωνίας, την οποία ονόμαζε Αρμονία

όχι μόνο την σχέση τους με τον χώρο αλλά και τις σχέσεις τους μεταξύ τους.

A.2. Χώρος

Οι νομάδες του τότε, δεν συνέλεγαν μόνο τροφή και υλικά, συνέλεγαν επίσης και γνώσεις. Για να επιβιώσουν, χρειαζόταν έναν λεπτομερή νοερό χάρτη της περιοχής τους. Για να μεγιστοποιήσουν την αποτελεσματικότητα της καθημερινής αναζήτησης τροφής, χρειαζόταν πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο ανάπτυξης κάθε φυτού και τις συνήθειες κάθε ζώου. Έπρεπε να ξέρουν ποιες τροφές ήταν πλούσιες σε θρεπτικά συστατικά, ποιες τους έκαναν να αρρωσταίνουν και ποιες να χρησιμοποιούν ως θεραπεία. Έπρεπε να ξέρουν την διαδοχή των εποχών και να αναγνωρίζουν σημάδια θύελλας ή ξηρασίας. Μελετούσαν κάθε καρυδιά, κάθε αρκουδοσπηλιά, κάθε απόθεμα πυρόλιθου στην περιοχή τους. Με άλλα λόγια ο μέσος νομάς-τροφοσυλλέκτης είχε ευρύτερες, βαθύτερες και πιο πολύπλευρες γνώσεις για το άμεσο περιβάλλον του απ' ό,τι οι περισσότεροι σύγχρονοι απόγονοί του. Σήμερα οι περισσότεροι άνθρωποι στις βιομηχανικές κοινωνίες δεν χρειάζεται να γνωρίζουν πολλά για το φυσικό περιβάλλον τους προκειμένου να επιβιώσουν. Παρατηρούμε μέσα από αυτό την άμεση σύνδεση των νομάδων με τον τόπο, το πόσο απαραίτητο τους ήταν να τον γνωρίζουν, σε αντίθεση με τον σύγχρονο άνθρωπο.

Στο σήμερα αρκεί να ρίξουμε μια ματιά σε project όπως αυτό του Mungger Hall. [Conroy, 2021] Πρόκειται για φοιτητικές εστίες του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας, οι οποίες στεγάζουν περισσότερους από 26.000 φοιτητές. Ο Charlie Mungger ο οποίος χρηματοδότησε και δημιούργησε το project, ως «αυτοδίδακτος» της αρχιτεκτονικής, σχεδίασε δωμάτια εκ των οποίων το 95% στερείται φυσικού φωτισμού, ενώ στην θέση αυτού υπάρχουν παράθυρα-οθόνες που προσομοιάζουν το φυσικό φως και τον κύκλο

της μέρας. Καταλαβαίνουμε την απόσταση που έχει πάρει η ανθρωπότητα από το φυσικό περιβάλλον και το πόσο ασήμαντο είναι για την επιβίωσή της από την στιγμή που project σαν το παραπάνω είναι ήδη σε εφαρμογή.

A.3. Ζωή

Μελετάμε ένα πρότυπο κατοίκησης το οποίο μας φέρνει στην αρχή της ιστορίας της ανθρωπότητας. Παρόλη την τάξη που χαρακτηρίζει το σήμερα, φαίνεται πως η αρχή των πάντων μας προδίδει μία ρευστότητα και μία ατέρμονη κίνηση στην ζωή των ανθρώπων τότε. Προδίδει μία οργάνωση όχι χωροταξική, αλλά κοινωνική. Τι άλλαξε; Πότε ο άνθρωπος σταμάτησε να αρνείται τον χώρο ως ιδιοκτησία; Και παράλληλα με αυτό ξεκίνησε να ιδιωτικοποιεί, πέραν του χώρου, και τους υπόλοιπους ανθρώπους γύρω του;

Για 2,5 εκατομμύρια χρόνια οι άνθρωποι κάλυπταν τις ανάγκες τους μαζεύοντας φυτά και κυνηγώντας ζώα που ζούσαν και αναπαράγονταν χωρίς την δική τους παρέμβαση. Περίπου 10.000 χρόνια πίσω ο άνθρωπος ξεκίνησε να αφιερώνει όλο του τον χρόνο στην χειραγώγηση της ζωής ζώων και φυτών. Η Αγροτική Επανάσταση⁴ όμως έκανε την ζωή των γεωργών πιο δύσκολη και λιγότερο ευχάριστη από αυτή των τροφοσυλλεκτών. Αγκυροβολημένοι πλέον σε ένα μέρος, οι γεωργοί, είχαν μία ζωή δύσκολη και αβέβαιη. Η διατροφική τους γκάμα και οι δεξιότητες προσαρμοστικότητας περιορίστηκαν, ενώ ταυτόχρονα μία κακή σοδιά σήμαινε και το τέλμα μίας κοινωνίας.

Ποιος ήταν υπεύθυνος; Δεν ήταν ούτε βασιλιάδες, ούτε ιερείς, ούτε οι έμποροι. Οι ένοχοι ήταν μία δράκα φυτών, όπως το σιτάρι, το ρύζι και οι πατάτες. Αυτά τα φυτά ήταν που εξημέρωσαν τον άνθρωπο (homo sapiens) και όχι το αντίθετο. Αν επανεξετάσουμε την Αγροτική επανάσταση από την μεριά του σιταριού θα δούμε πως 10.000 χρόνια πριν, το σιτάρι ήταν απλώς ένα αγριόχορτο περιορισμένο σε μία μικρή έκταση στην Μέση Ανατολή. Βάση εξελικτικών

⁴ Χρονολογείται περίπου 10.000 χρόνια πίσω και αφορά στην προϊστορική μετάβαση από το κυνήγι και την τροφοσυλλογή στην γεωργία.

κριτηρίων επιβίωσης και αναπαραγωγής, το σιτάρι έχει γίνει ένα από τα πιο πετυχημένα φυτά στην ιστορία του πλανήτη μας. Σε παγκόσμιο επίπεδο, καλύπτει περίπου 2,25 εκατομμύρια τετραγωνικά χιλιόμετρα της επιφάνειας της γης, σχεδόν δέκα φορές όσο είναι η Βρετανία. [Harari, 2011]

Το σιτάρι τα κατάφερε διότι χειραγώγησε τον άνθρωπο προς όφελός του. Δεν εξημερώσαμε εμείς το σιτάρι, αλλά το σιτάρι εμάς. Τα εξημερωμένα πλάσματα τα λέμε και οικόσιτα. Ποιος μένει σε σπίτια; Το σιτάρι; Όχι, εμείς.

Βρισκόμαστε στο σημείο που ξεκίνησαν όλα. Οι πρώτες μόνιμες κατοικίες, οι πρώτες κοινωνίες που συνδέονται με τον τόπο, η αρχή του ιδιωτικού.

Και η απάντηση στο γιατί η ανθρωπότητα πήρε αυτή την στροφή παρότι οι συνθήκες διαβίωσης ήταν χειρότερες, είναι απάντηση εξελικτικού περιεχομένου. Το νόμισμα της εξέλιξης δεν είναι η πείνα ή ο πόνος, αλλά τα αντίγραφα ελίκων DNA. Η εξελικτική επιτυχία ενός είδους μετριέται από τον αριθμό των αντιγράφων του DNA του.

«Αυτή είναι η ουσία της Αγροτικής Επανάστασης: η ικανότητα να μένουν περισσότεροι άνθρωποι ζωντανοί υπό χειρότερες συνθήκες.» [Harari, 2011] Πριν από την Αγροτική επανάσταση, ο άνθρωπος πληθυσμός πάνω στον πλανήτη ήταν μικρότερος από της σημερινής Ελλάδας.

Αποχαιρετούμε τον νομαδισμό που πέθανε.

«Επιστρέφουμε» σε αυτόν για αρχή μόνο μέσα από την ασφάλεια της πόλης μας.

Οι Archigram, μία ομάδα βρετανών που σχηματίστηκαν το 1960, επηρεασμένη από την ανεξάρτητη βιομηχανία, την τεχνολογική γνώση, την εξερεύνηση του διαστήματος και τις καταναλωτικές συσκευές, σχηματίστηκε αρχικά ως μία απάντηση στην καθιερωμένη αρχιτεκτονική πρακτική. Σε μία μεταπολεμική περίοδο και στην Ευρώπη της εξαθλίωσης και της διάλυσης, οι Archigram γιόρτασαν την ακατάστατη ετερογένεια της πόλης, απήλαυσαν την χυδαιότητα της pop κουλτούρας, αναγνώρισαν την αρχιτεκτονική ως ένα καταναλωτικό προϊόν και επιτάχυναν αυτή τη συνθήκη. [Salder, 2005] Πίστευαν πως η πόλη θα έπρεπε να προκαλεί,

να αντανakλά και να ενεργοποιεί την ζωή. Τα συμβάντα στους χώρους της πόλης, η περαστική κίνηση των ανθρώπων, η κινούμενη παρουσία των αυτοκινήτων, θεωρούσαν πως είναι εξίσου σημαντικές ίσως και περισσότερο από το χρισμένο περιβάλλον. [Cook, 1999]

Το project Walking city, των Archigram, πρόκειται για ένα ουτοπικό σενάριο μίας κινούμενης πόλης, μία πόλης νομαδικής. Οι προθέσεις τους είχαν ως προτεραιότητα τον άνθρωπο πάνω από κάθε άλλο, μα ο άνθρωπος δύσκολα καθορίζεται ως μία αυτόνομη κινούμενη μονάδα σήμερα. Η πόλη του θα τον ακολουθεί.

Γινόμαστε νομάδες, οραματιζόμαστε αυτό που πάντα ρει⁵ και θέλουμε να γίνουμε αυτό. Αλλά ακόμα και σε ένα ουτοπικό σενάριο μπορούμε μόνο να μας φανταστούμε να κινούμαστε μέσα στην ασφάλεια μίας πόλης, που αν και δεν μπορούμε να πούμε πως μας «χειραγώγησε», όπως με το σιτάρι, μιας και δεν μιλάμε για έμβιο ον, το έκανε.

Λίγα χρόνια αργότερα από τους Archigram, το 1966 ιδρύθηκε στην Φλωρεντία ένα αρχιτεκτονικό γραφείο με όνομα Superstudio. Υιοθέτησαν κριτική στάση απέναντι στην αφθονία των αγαθών και τις πλαστές ανάγκες που αυτή επέφερε – τη φιλοδοξία για μία μόνιμη δουλειά, οικογένεια και ένα σπίτι που θα γέμιζε με ελκυστικά αλλά άχρηστα αγαθά. Ζητούμενό τους ήταν ο ανασχεδιασμός της ίδιας της κοινωνίας, με την απόρριψη αυτών των αξιών και την αναζήτηση συστηματικών αλλαγών. Με τα λόγια τους:

5. Η φράση πρωτοειπώθηκε από τον Ηράκλειτο 535-475 π.Χ στην Έφεσο. Ολόκληρη η φράση είναι "Τα πάντα ρει, μηδέποτε κατά τ'αυτό μένειν", που σημαίνει, όλα είναι ρευστά και τίποτα δεν μένει το ίδιο. Η διαρκής κίνηση και μεταβολή αποτελεί το θεμελιώδες χαρακτηριστικό της πραγματικότητας, το οποίο εξέφρασε ο φιλόσοφος με την εικόνα ενός ποταμού που παραμένει ίδιος, ενώ το νερό που κυλάει μέσα του αλλάζει διαρκώς

«Εάν ο σχεδιασμός είναι απλώς μία προτροπή για κατανάλωση, τότε θα πρέπει να απορρίψουμε τον σχεδιασμό· εάν η αρχιτεκτονική είναι απλώς η κωδικοποίηση των αστικών [bourgeois] μοντέλων ιδιοκτησίας και κοινωνίας, τότε θα πρέπει να απορρίψουμε την αρχιτεκτονική· εάν η αρχιτεκτονική και η πολεοδομία είναι απλώς μία σχηματοποίηση των παρόντων άδικων κοινωνικών διαιρέσεων, τότε θα πρέπει να απορρίψουμε την πολεοδομία και τις πόλεις της [...] μέχρι οι δράσεις του σχεδιασμού να στοχεύουν στην κάλυψη των πρωταρχικών αναγκών.

Μέχρι τότε, ο σχεδιασμός πρέπει να εξαφανιστεί.
Μπορούμε να ζήσουμε χωρίς αρχιτεκτονική.»

Το 1972 στο έργο τους: *An alternative model for life on the Earth* μιλάνε για έναν νομαδισμό που μας μεταφέρει στην εποχή πριν την αγροτική επανάσταση. Περιγράφουν μία συνθήκη στην οποία ένας κάναβος περικλείει όλο τον πλανήτη και κάθε μάτι ή κάθε σημείο αυτού του κανάβου δημιουργεί μία τέλεια συνθήκη για συνύπαρξη-ύπαρξη-ζωή. Απαλλαγμένοι από την πόλη, τα δίκτυα και τις μηχανές, προτείνουν μία ζωή όπου οι άνθρωποι μπορούν να έρθουν πιο κοντά με την φύση και τα σώματά τους, μία ζωή 'Διογενική'.⁶

Μιας όμως και ο πλανήτης μας δεν είναι ένας χώρος *tabula rasa*, οι πόλεις δεν θα σβήσουν ξαφνικά, τα δίκτυα μας «ενώνουν» και οι μηχανές μας είναι «απαραίτητες», πρόκειται για άλλο ένα project που στοιβάζουμε στο συρτάρι της νοσταλγίας του παλιού και της χαρμολύπης του σήμερα.

6. Ο Διογένης (412-323π.Χ.) γνωστός και ως ο Διογένης ο Κυνικός ήταν Έλληνας φιλόσοφος και ένας από τους θεμελιωτές του κυνισμού. Πίστευε πως η ευτυχία του ανθρώπου βρίσκεται στην φυσική ζωή και πως μόνο με την αυτάρκεια, την λιτότητα, την αυτογνωσία και την άσκηση μπορεί κανείς να την εξασφαλίσει.

**Β. ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟ
ΠΑΡΑΛΟΓΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ
ΚΑΙ ΜΟΝΤΕΡΝΟΥ**

Συνεχίζουμε με τον μεσαιώνα, περνάμε στην ιδιωτικοποίηση της γης, την μεταπολεμική περίοδο και το μοντέρνο, σε μία προσπάθεια να σχολιάσουμε τα όσα οδήγησαν σε αυτές τις αλλαγές και ποιον ορίζουμε ως νομά τις περιόδους εκείνες. Θα εστιάσουμε αρχικά στην Αγγλία και στις περιφράξεις που χρησιμοποιήθηκαν για την ιδιωτικοποίηση της γης που ο οδήγησε σε ένα καινούριο ρεύμα νομάδων. Συνεχίζουμε με το Παρίσι ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας πόλης που αλλάζει και που μαζί με αυτή αλλάζουν οι χωρικές εμπειρίες άρα και ο τρόπος που την βιώνουν οι κάτοικοί του. Εισάγεται στο πλαίσιο αυτό η έννοια του *flâneur*, του περιπλανητή που αντίκριζε με περιέργεια την νέα πόλη του Παρισιού. Μία έννοια που αντιπροσωπεύει τον άνθρωπο του 19ου αιώνα, ο οποίος εξερευνούσε τις εμπειρίες μέσα στις ατέρμονες αλλαγές των καινούριων πόλεων. Το κεφάλαιο κλείνει με την μεταπολεμική εποχή του 20ου αιώνα, με τον Guy Debord και τους καταστασιακούς. Ορίζουμε τους παραπάνω ως νομάδες της πόλης, που αναζητούν μέσα στον αστικό ιστό έναν νέο τρόπο ζωής.

7. Αρχικά περίφραξη σήμαινε την «περικύκλωση ενός κομματιού γης με φράχτες, τάφρους ή άλλα εμπόδια στην ελεύθερη διέλευση ανθρώπων και ζώων, με τον φράχτη να δηλώνει την αποκλειστική ιδιοκτησία και κατοχή γης. Στο εξής, με την περίφραξη η συλλογική χρήση γης, που συνήθως συνοδεύονταν από κάποιο βαθμό κοινοτικής εργασίας, θα καταργείτο και θα αντικαθίσταντο από την ατομική ιδιοκτησία και την κατοχή γης.». Κατά τον 15ο και 16ο αιώνα υπήρξε μία ποικιλία μεθόδων κατάργησης της συλλογικής χρήσης της γης. Οι νομικοί τρόποι ήταν: α) η αγορά από ένα άτομο όλη της ακίνητης περιουσίας και των σχετικών κοινών δικαιωμάτων επ' αυτής. β) η έκδοση από τον βασιλιά ειδικής άδειας για περίφραξη ή θέσπιση διατάγματος περίφραξης από το κοινοβούλιο γ) η συμφωνία ανάμεσα στον γαιοκτήμονα και τους ενοικιαστές γης και δ) επιμέρους περιφράξεις χερσότοπων από τους γαιοκτήμονες.

B.1. Μεσαιώνας, περιφράξεις, κοινές γαίες

Από τις απαρχές του καπιταλισμού, η εξαθλίωση της εργατική τάξης ξεκίνησε με πολέμους και ιδιωτικοποίηση της γης, ένα φαινόμενο διεθνές. Στα μέσα του 16ου αιώνα οι ευρωπαίοι έμποροι είχαν ήδη αρπάξει μεγάλο τμήμα γης των Κανάριων Νήσων και το είχαν μετατρέψει σε φυτείες ζάχαρης. Στην Ευρώπη η ιδιωτικοποίηση της γης ξεκίνησε στα τέλη του 15ου αιώνα, ταυτόχρονα με την εξάπλωση των αποικιών και πήρε διαφορετικές μορφές: εξώσεις ενοικιαστών, αυξήσεις ενοικίων και κρατικής φορολογίας, οι οποίες οδήγησαν σε χρέη και πωλήσεις γης.

Πιο συγκεκριμένα στην Αγγλία η ιδιωτικοποίηση της γης επιτεύχθηκε κυρίως μέσω των «Περιφράξεων», ένα φαινόμενο που συνδέεται τόσο συχνά με την εκδίωξη των αγροτών από τον «κοινό τους πλούτο», ώστε σήμερα ο όρος αυτός χρησιμοποιείται από τους αντικαπιταλιστές ακτιβιστές για να δηλώσει κάθε επίθεση στα κοινωνικά κεκτημένα.

Τον 16ο αιώνα η «περίφραξη» αποτελούσε τεχνικό όρο και σήμαινε μία σειρά στρατηγικών που χρησιμοποιούσαν οι Άγγλοι ευγενείς και οι πλούσιοι αγρότες προκειμένου να αφανίσουν την κοινοτική εδαφική περιουσία και να επεκτείνουν τα κτήματά τους.⁷ Το σύστημα αυτό στην ουσία ακύρωνε τρία πράγματα. Τους «ανοιχτούς αγρούς» -ένα σύστημα που επέτρεπε στους χωρικούς την κατοχή διάσπαρτων λωρίδων γης σε εδάφη χωρίς περιφράξεις, τις κοινές γαίες και τέλος τις καλύβες όπου διέμεναν φτωχοί εργάτες γης, οι οποίοι δεν είχαν μεν γη αλλά μπορούσαν να επιβιώνουν καλυπτόμενοι από τα εθιμικά δικαιώματα. Τεράστια κομμάτια γης περιφράσσονταν για να γίνουν πάρκα ελαφιών, ενώ ολόκληρα χωριά κατεδαφίζονταν και μετατρέπονταν σε βοσκοτόπια.

Οι Περιφράξεις κράτησαν μέχρι τον 18ο αιώνα και στο πέρασμά τους κατέστρεψαν περισσότερες από δύο χιλιάδες αγροτικές κοινότητες. Ακολούθησε έντονος αγώνας, που

συχνά κλιμακώθηκε σε εξεγέρσεις και συνοδεύτηκε από μία πολύχρονη διαμάχη σχετικά με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της ιδιωτικοποίησης της γης. «Μία διαμάχη που συνεχίζεται ως σήμερα, ανατροφοδοτούμενη από τις επιθέσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας στα τελευταία κοινά αγαθά του πλανήτη.» [Federici, 2004]

Το επιχείρημα που προβάλλεται από τους «εκουγχρονιστές» κάθε πολιτικής απόχρωσης είναι ότι οι περιφράξεις τόνωσαν την αγροτική αποδοτικότητα και ότι οι απώλειες που προκάλεσαν ισοσταθμίστηκαν με το παραπάνω, χάρη στην σημαντική αύξηση της αγροτικής παραγωγικότητας. Ισχυρίζονταν ότι η γη είχε εξουθενωθεί και ότι, εάν παρέμενε στα χέρια των φτωχών, θα είχε πάψει να παραγάγει, ενώ η κατάληψή της από τους πλούσιους επέτρεπε την αγρανάπαυση. Επίσης ότι οι περιφράξεις σε συνδυασμό με τις νέες ανακαλύψεις στον τομέα της γεωργίας, έκαναν τη γη παραγωγικότερη και οδήγησαν στην αύξηση των αποθεμάτων τροφίμων. Αυτή η οπτική απορρίπτει κάθε θετικό σχόλιο για την κοινοτική κατοχή της γης ως «νοσταλγία του παρελθόντος», θεωρώντας ότι ο αγροτικός κοινοτισμός είναι οπισθοδρομικός και ανεπαρκής και πως όσοι τον υπερασπίζονται μένουν αδικαιολόγητα προσκολλημένοι στην παράδοση.

Όμως σε αντίθεση με τα παραπάνω επιχειρήματα η ιδιωτικοποίηση της γης και η εμπορευματοποίηση της γεωργίας δεν αύξησαν τις προμήθειες τροφίμων για τους κοινούς ανθρώπους. Για τους αγρότες ήταν η απαραίτητη δύο αιώνων πείνας.

Η κοινοτική χρήση των χωραφιών που κυριαρχούσε για χρόνια είχε πολλά πλεονεκτήματα. Για αρχή προστάτευε τους χωρικούς από μία κακή σοδειά, αφού η οικογένεια είχε πρόσβαση σε διαφορετικές λωρίδες γης. Προήγαγε έναν δημοκρατικό τρόπο ζωής, βασισμένο στην αυτοδιοίκηση και την αυτάρκεια, με όλες τις αποφάσεις σχετικά με τη σοδιά, τον θερισμό, την αποξήρανση των βάλτων, τον αριθμό των ζώων που θα επιτρέπονταν, να λαμβάνονται από συνελεύσεις χωρικών. Τα ίδια ίσχυαν και για τις «κοινές γαίες». Παρότι η γραμματεία του 16ου αιώνα τις απαξίωνε ως πηγή τεμπελιάς και αταξίας, οι κοινές γαίες ήταν σημαντικές για την συντήρηση πολλών μικροκαλλιεργητών, που επιβίωναν μόνο και μόνο επειδή είχαν πρόσβαση σε βοσκοτόπια για τις αγελάδες τους, σε δάση όπου μά-

ζευαν ξύλα, σε λίμνες με ψάρια καθώς και σε ανοιχτούς χώρους για να συναντιούνται. Πέραν του συλλογικού τρόπου λήψης αποφάσεων και συνεργασίας, οι κοινές γαίες αποτελούσαν την υλική βάση για την άνθηση της αγροτικής αλληλεγγύης και κοινωνικότητας.

Αυτός ο ιστός σχέσεων συνεργασίας, τον οποίο ο R.H.Tawney έχει αποκαλέσει «πρωτόγονο κομμουνισμό» του φεουδαρχικού χωριού, διαλύθηκε με την κατάργηση του συστήματος των ανοιχτών αγρών και την περίφραξη των κοινοτικών γαίων. Μαζί με το τέλος της αγροτικής συνεργασίας και την άρση της ιδιωτικοποίησης, η γενικότερη κοινωνική συνοχή διαρρήχθηκε. Οικογένειες διαλύθηκαν, οι νέοι εγκατέλειψαν τα χωρία και πολλοί έγιναν πλάνητες. Με το που έπαψαν οι εργάτες να έχουν πρόσβαση στα χωράφια, δημιουργήθηκε μία σχέση εξάρτησης, μιας που έδινε την δυνατότητα στους εργοδότες να μειώνουν τους μισθούς και να αυξάνουν τις ώρες εργασίας. Όπως ήταν αναμενόμενο, η εκδίωξη από την γη άλλαξε την στάση των εργατών απέναντι στο μισθό. Έτρεφαν τέτοιο μίσος για την μισθωτή εργασία που ο Gerrard Winstanley⁹, ηγέτης των Diggers¹⁰, διακήρυττε πως δεν υπήρχε διαφορά να είναι κανείς στη δουλειά του εχθρού ή του αδερφού του, εάν έπρεπε να δουλεύει για μισθό. Αυτό εξηγεί γιατί κατά την εμφάνιση των περιφράξεων, αυξήθηκε ο αριθμός των νομάδων, που προτιμούσαν να παίρνουν τους δρόμους και να ακροβατούν καθημερινά ανάμεσα στην ζωή και τον θάνατο, παρά να δουλέψουν για μισθό. Ήταν ένα φαινόμενο που με τον καιρό πήρε μαζικές διαστάσεις και δήλωνε την αντίσταση και την άρνηση της εξαθλίωσης και της αποστέρησης. «Σύμφωνα με τα παράπονα των αρχόντων της εποχής, παντού υπήρχαν ορδές πλάνητων που άλλαζαν πόλεις, περνούσαν τα σύνορα, κοιμόντουσαν στις θημωνιές ή συνωστίζονταν στις πύλες των πόλεων, ένα τεράστιο πλήθος ανθρώπων που ζούσε τη δική του διασπορά και για δεκαετίες ξεφευγε από τον έλεγχο των αρχών» [Federici, 2004]. Μόνο το 1545 στη Βενετία καταγράφηκαν 6.000 πλάνητες. Ξεκινώντας με την Αγγλία το κράτος επέβαλε νέους πολύ σκληρότερους νόμους ενάντια στους πλάνητες, που προέβλεπαν την σύλληψη και την θανάτωση σε περίπτωση υποτροπής. Ωστόσο η καταστολή δεν ήταν αποτελεσματική και οι ευρωπαϊκοί δρόμοι του 16ου και 17ου αιώνα παραμένουν τόποι αναταραχών και αναμετρήσεων. Από εκεί περνούσαν αιρετικοί

8. Ο Richard Henry Tawney (1880-1962) υπήρξε οικονομικός ιστορικός, κοινωνικός κριτικός, χριστιανοσοσιαλιστής και σημαντικός υποστηρικτής της εκπαίδευσης ενήλικων. Το Oxford Companion to British History (1977) εξηγεί πως ο Tawney είχε σημαντική επίδραση και στους τέσσερις αυτούς αλληλένδετους χώρους.

9. Ο Gerrard Winstanley ήταν Άγγλος προτεστάντης, πολιτικός φιλόσοφος και ακτιβιστής κατά την διάρκεια της εξουσίας του Oliver Cromwell, ενώ παράλληλα ήταν και επικεφαλής της ομάδας Diggers.

10. Οι Diggers ήταν μία ομάδα θρησκευτικών και πολιτικών αντιφρονούντων στην Αγγλία, θεωρούνται από ορισμένους ως οι προπάτορες του μοντέρνου αναρχισμού και συνδέονται με τον αγροτικό σοσιαλισμό. Μάχονταν για να μπορούν να καλλιεργούν σε κοινή γη που έμενε ανεκμετάλλευτη, αντί να πληρώνουν νοίκι ή να δουλεύουν για κάποιον άλλο. Προσπάθησαν να μεταρρυθμίσουν την υπάρχουσα κοινωνική τάξη με έναν αγροτικό τρόπο ζωής βασισμένο στις ιδέες τους για τη δημιουργία μικρών ισότιμων αγροτικών κοινοτήτων. Εκδιώχθηκαν από τις αρχές από την μία αποικία μετά από την άλλη.

για να αποφύγουν την σύλληψη, απολυμένοι στρατιώτες, ταξιδιώτες, ξένοι τεχνίτες, εκδιωγμένοι χωρικοί, σεξεργάτριες, μικροαπατεώνες, επαγγελματίες ζητιάνοι. «Περισσότερο όμως από κάθε τι στους δρόμους κυκλοφορούσαν οι μύθοι, οι ιστορίες και οι εμπειρίες ενός κοινωνικού δυναμικού υπό διαμόρφωση.» [Federici, 2004]

B.2. Και οι πόλεις αλλάζουν

Στο προηγούμενο υποκεφάλαιο παρατηρήσαμε την αρχή της ιδιωτικοποίησης της γης στην Ευρώπη και τις συνέπειές της. Συνεχίζοντας, δύο αιώνες αργότερα, όπου το ιδιωτικό έχει γίνει βασική αξία της ζωής του ανθρώπου, οι συνέπειες πλέον επηρεάζουν αισθητά, οι πόλεις αλλάζουν, ανοικοδομούνται και μαζί με αυτές ο τρόπος που υπάρχουν οι άνθρωποι σε αυτές. Ποιους ορίζουμε ως τους νομάδες της εποχής τους, ποιοι χαρακτηρίζονται με αυτή την κινητικότητα, όταν ο ίδιος ο χώρος «κινείται»;

Στον ευρωπαϊκό χώρο, κατά την διάρκεια του 19ου αιώνα, παράλληλα με την βιομηχανική επανάσταση, συντελούνται καθοριστικές αλλαγές στην οικονομία που επηρέασαν σημαντικά την κοινωνία και την ανάπτυξη των πόλεων. Πιο συγκεκριμένα, το 1848 σημειώνεται μία από τις πρώτες καθαρές κρίσεις συσσωρευμένου κεφαλαιακού πλεονάσματος εργατικού δυναμικού, σε μεγάλο τμήμα στην Ευρώπη. Αυτή η κρίση πλήττει σε μεγάλο βαθμό το Παρίσι που βρίσκεται σε αναβρασμό, με τους εργάτες από την μία να διεκδικούν τα δικαιώματα της αστικής τάξης, να αναζητούν κοινωνική ισότητα και δημοκρατία και με τους αστούς από την άλλη να επαναστατούν ενάντια στην μοναρχία του Ναπολέοντα χωρίς μεγάλη επιτυχία. Το Παρίσι, παρόλο που έχει νωπές τις μνήμες της γαλλικής επανάστασης και της μάχης για τα κοινωνικά δικαιώματα, συνεχίζει παράλληλα να πρωταγωνιστεί στον χώρο των τεχνών αποτελώντας έτσι ένα από τα σημαντικότερα αστικά κέντρα της εποχής παγκοσμίως. Κατά συνέπεια οι επιπτώσεις της κρίσης διογκώνονται σε μεγάλο βαθμό.

11. Ο Λουδοβίκος Ναπολέων Βοναπάρτης (Ναπολέων Γ΄) (1808-1873) το 1852 αυτοανακηρύχθηκε ως αυτοκράτορας της Γαλλίας διαλύοντας την Β΄ Γαλλική Δημοκρατία (1848-1852) εκμεταλλευόμενος την έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε στην Γαλλία την περίοδο εκείνη

Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής ήταν η άνοδος στην εξουσία του Ναπολέοντος Βοναπάρτη, το 1852¹¹. Σύμφωνα με την προσέγγιση του Βρετανού θεωρητικού David Harvey ο Βοναπάρτης για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του πλεονάζοντος κεφαλαίου ανακοίνωσε ένα πρόγραμμα επενδύσεων σε υποδομές, μεγάλου εύρους στην Γαλλία. Αναφορικά με τον προγραμματισμού του Παρισιού, κάλεσε τον βαρόνο Haussmann το 1853 προκειμένου να αναλάβει την αναμόρφωση της πόλης.

Ο Haussmann ουσιαστικά ανέλαβε να λύσει το πρόβλημα του κεφαλαιακού πλεονάσματος και της ανεργίας δι-αμέσου της αστικοποίησης. Η αναμόρφωση του Παρισιού που πραγματοποίησε είχε ως αποτέλεσμα την απορρόφηση μεγάλης ποσότητας κεφαλαίου και μεγάλου πλήθους εργατικού δυναμικού, κατέστειλε τις φιλοδοξίες και τις επαναστατικές τάσεις του τελευταίου, οδηγώντας σε μία κοινωνική σταθεροποίηση. Ουσιαστικά, συνέλαβε στην επίλυση του προβλήματος και της διάθεσης του κεφαλαιακού πλεονάσματος μέσω της κατασκευής ενός συστήματος αστικών υποδομών και έργων μεγάλης κλίμακας.

Η κλίμακα του αστικού τοπίου άλλαξε ριζικά, στοιχείο που επηρέασε καθοριστικά τη μορφή και τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης μεγαλούπολης. Ο Haussmann έκανε μία θεώρηση της πόλης σε μεγαλύτερη κλίμακα, και προέβη όχι μόνο σε σημειακές επεμβάσεις, αλλά και σε μεγάλης κλίμακας επεμβάσεις, σε μεγάλα κομμάτια του ιστού της. «Βουλεβάρτα διαλύουν τα όρια της πόλης, καταστρέφουν γειτονιές φτωχών δρόμους και μνημεία»[Σταυρίδης, 2009]. Φτιάχτηκαν τα πρώτα πολυκαταστήματα. Η πόλη άλλαξε και μαζί με αυτήν η εμπειρία που παρείχε στους κατοίκους της. Το Παρίσι έγινε η πόλη του φωτός και μαζί με αυτό μεγάλο κέντρο καταναλωτισμού. «Όλα αυτά άλλαξαν τον αστακό¹² τρόπο ζωής με τρόπους που θα μπορούσαν να απορροφήσουν τεράστια πλεονάσματα μέσω του επιπόλαιου καταναλωτισμού.»[Harvey, 2008]

Με την δημιουργία της νέας πόλης άλλαξαν οι σχέσεις των ανθρώπων τόσο μεταξύ τους όσο και με την πόλη. Άλλαξε η κλίμακα του τοπίου και συντελέστηκε πληθυσμιακή διόγκωση. Πλήθος ανθρώπων ξεκίνησε να μεταναστεύει στις μεγάλες πόλεις, εκεί που μόνο υπάρχουν ευκαιρίες. Λόγω της υψηλής συγκέντρωσης πληθυσμού, και μάλιστα πληθυσμού με ετερογενή καταγωγή, η ανωνυμία διογκώ-

12. Ο όρος αστακός χρησιμοποιείται για την απόδοση του αγγλικού όρου urban, ενώ ο όρος αστικός χρησιμοποιείται για την απόδοση του γαλλικού όρου bourgeois και αναφέρεται στην κοινωνική τάξη.

θηκε σα φαινόμενο. Με τη βιομηχανική επανάσταση, η παραγωγή περνά στις βιομηχανίες και οι εργάτες έλκονται από την νέα πόλη για αναζήτηση εργασίας. Η πόλη αυτή χαρακτηρίζεται από ετερότητα και ως προς την παραγωγική βάση. Όπως αναφέρει και ο αρχιτέκτονας και μελετητής Σταύρος Σταυρίδης: «η ετερότητα αποτελεί το αναγκαίο δομικό χαρακτηριστικό της μητρόπολης».

Σε αυτό το σημείο εισάγεται η φιγούρα του *flâneur*, όρο που εφύρε ο γάλλος ποιητής και συγγραφέας Charles Baudelaire (1821-1867), του περιπλανητή που αντίκριζε με την περιέργεια για το καινούριο τη νέα πόλη του Παρισιού. Ο *flâneur* αντιπροσωπεύει τον άνθρωπο της πόλης του 19ου αιώνα που εξερευνούσε την εμπειρία που προσέφερε η νέα πόλη. Ο *flâneur* ήταν αρχικά μία λογοτεχνική φιγούρα, την οποία εισήγαγε ο Baudelaire στα μέσα του 19ου αιώνα στο έργο του «The Painter of Modern Life».

“Παρατηρητής, φιλόσοφος, *flâneur* - αποκαλέστε τον όπως θέλετε αλλά ό,τι λέξεις και να χρησιμοποιήσετε στην προσπάθεια να ορίσετε αυτό το είδος του καλλιτέχνη είναι βέβαιο ότι θα οδηγηθείτε να αποδώσετε σε αυτόν κάποιο επίθετο που δεν θα μπορούσατε να εφαρμόσετε σε έναν ζωγράφο του αιώνα, ή τουλάχιστον των πραγμάτων με μεγάλη διάρκεια, ηρωικών ή θρησκευτικών θεμάτων. Μερικές φορές είναι ένας ποιητής πιο συχνά, έρχεται πιο κοντά στον μυθιστοριογράφο ή στον ηθικολόγο αυτός είναι ο ζωγράφος της στιγμής που περνά όλων των προτάσεων της αιωνιότητας που περιέχει.”
[Baudelaire, 1863]

Για πολλούς ήταν οι αργόσχολοι τεμπέληδες της εποχής, στην πραγματικότητα όμως ήταν εκείνοι που δεν οικειοποιήθηκαν και δεν ενσωμάτωσαν όλες τις μεγάλες αλλαγές, τουλάχιστον όχι από την αρχή. Είναι αυτοί που πήραν μία απόσταση και έβαλλαν τους εαυτούς τους στην θέση του παρατηρητή, ώστε να μπορέσουν να κατανοήσουν όντως τις αλλαγές και το αντίκτυπο που θα είχαν στην ζωή τους. Σε

μία πόλη που άλλαζε και κινούνταν διαρκώς επέλεξαν να μείνουν σταθεροί.

«Το να μην κάνεις τίποτα σώζει καμία φορά την ισορροπία του κόσμου.»[Αντωνάκης, 1996]

Ήταν οι νομάδες της εποχής τους.

B.3. Ο Guy Debord και η αίρεσή του

Όπως με το παράδειγμα του *flâneur* λέει ο Deleuze:

«Νομάς δεν είναι απαραίτητα κάποιος που κινείται, υπάρχουν και σταθεροί ταξιδιώτες, ταξιδιώτες σε ένταση, ακόμα και ιστορικά νομάδες δεν είναι αυτοί που κινούνται όπως θα έκαναν οι μετανάστες, είναι στην ουσία αυτοί που δεν κινούνται, και που ξεκινούν να 'νομαδίζουν' ώστε να μείνουν στο ίδιο μέρος δραπετεύοντας από τις νόρμες του μέρους αυτού.»
[Deleuze, 1973]

Σε μία συνέχεια όσων αναφέρει ο Deleuze, ο Guy Debord υπήρξε αυτός ο σταθερός ταξιδιώτης της γενιάς του. Σε μία μεταπολεμική εποχή, αμφισβήτησε όλες τις κοινωνικές συμβάσεις και θέλησε να επαναπροσδιορίσει την ζωή που είχε επικρατήσει.

Ο Guy Debord, γάλλος θεωρητικός και συγγραφέας, αποτέλεσε σημαντική προσωπικότητα του 20ου αιώνα. Βίωσε τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο και τις συνέπειές του, και μεταπολεμικά υιοθέτησε μία στάση ανατροπής και αμφισβήτησης των κατεστημένων αρχών και

αξιών. Κριτίκαρε με οξύ τρόπο την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα, ενώ υποστήριξε έμπρακτα, δηλαδή με τον τρόπο ζωής του, τις θεωρίες του. Σύμφωνα με τον ίδιο το βασικό πρόβλημα της σύγχρονης κοινωνίας είναι το θέαμα. Στην θεωρία που ανέπτυξε γύρω από αυτό, «το θέαμα είναι το στάδιο του καπιταλισμού κατά το οποίο το κεφάλαιο έχει πια τόσο συσσωρευτεί ώστε να μετατρέπεται σε εικόνα, από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, αν όχι και πιο νωρίς». [Μπαμπασάκης, 2001]

Έγινε γνωστός μέσω του έργου του «Κοινωνία του θεάματος» (1967), έργο που απαρτίζεται από 221 παραγράφους, που με λακωνικό και μεστό τρόπο εξέθεσε συμπυκνωμένα τις ιδέες του. Τάχθηκε ξεκάθαρα ενάντια στην κυριαρχία του καπιταλισμού που έχει αλλοτριώσει τους ανθρώπους και έχει οδηγήσει στην απώλεια των βιωμάτων. Το θέαμα έχει κατακτήσει κυρίαρχο ρόλο και έχει πραγματοποιηθεί μία «γενικευμένη διολίσθηση από το έχειν στο φαίνεσθαι» [Debord, 1967]

Κατά το 1950-1960 στην Αμερική, σε μία κοινωνία που βίωνε την αφθονία και τον καταναλωτισμό, ένα νέο κίνημα γεννήθηκε ως αντίδραση. Ήταν οι Beat, ένα κίνημα που απαρτιζόταν από συγγραφείς, στοχαστές και καλλιτέχνες. Τα μέλη της γενιάς Beat έζησαν μποέμικη και επαναστατική ζωή και διαμαρτυρήθηκαν με τον τρόπο τους απορρίπτοντας την ψευδαίσθηση την υλικής επιτυχίας. Όπως υποστήριζε ο συγγραφέας και ποιητής Jack Kerouac (1922-1969), ένας από τους κυριότερους εκπροσώπους της εποχής, η γενιά Beat χαρακτηρίζεται από «μία κούραση απέναντι σε όλες τις φόρμες, όλες τις συμβάσεις του κόσμου». [Kerouac, 1957]

Επιστρέφοντας στον Debord, αρχικά έδρασε ως μέλος της Λεττριστικής Διεθνούς (Internationale Lettriste)¹³, της ομάδας που μέσα από αμέτρητες ώρες περιπλάνησης στην πόλη του Παρισιού προσπάθησε να επαναπροσδιορίσει τις δυνατότητες και τις ελευθερίες που προσέφερε η μεγαλούπολη. Νιώθοντας περιφρόνηση για την κατάσταση της κοινωνίας στην εποχή τους, είχαν παραιτηθεί από την συμβατική ζωή, ενώ μέσα από πειραματικές δράσεις και συνεχείς συζητήσεις θέλησαν να διατυπώσουν θεωρίες και προτάσεις για την δημιουργία ενός νέου τρόπου ζωής. Στη συνέχεια, ο Debord καθοδηγούμενος από την διαρκή του ανάγκη για δράση δημιούργησε την Καταστασιακή Διε-

13. Ομάδα ριζοσπαστών καλλιτεχνών και θεωρητικών που έδρασαν με βάση το Παρίσι την περίοδο 1952-1957. Εισήγαγαν την έννοια της αστικής περιπλάνησης και έκανα μέσα από τις δράσεις τους προτάσεις για την αλλαγή του τρόπου θεώρησης της κοινωνίας και της ζωής γενικότερα.

14. Κίνημα που δημιουργήθηκε την δεκαετία του 1960 στον ευρωπαϊκό χώρο. Βασική προσωπικότητα ήταν ο Guy Debord που διαμόρφωσε το ιδεολογικό υπόβαθρο της ομάδας. Η Καταστασιακή Διεθνής διαλύθηκε από τον ίδιο το 1972.

θνή (Internationale Situationniste)¹⁴, μία ομάδα που στόχο είχε να προχωρήσει περαιτέρω το έργο των λεττριτών και να φέρει επανάσταση στον τρόπο ζωής που είχε επικρατήσει μεταπολεμικά.

Ακόμη, οι καταστασιακοί είχαν αντιληφθεί την επικράτηση του θεάματος και της επιβολής του με υποσυνείδητο τρόπο στην ζωή των ανθρώπων. Ειδικότερα, «έδωσαν τον όρο θέαμα στην κατάρρευση της πραγματικότητας υπό την επίδραση των εικόνων, των προϊόντων και των δραστηριοτήτων που επικυρώνονται από τις επιχειρήσεις και την γραφειοκρατία.» [Sadler, 1999] Δεν αρνήθηκαν ποτέ την γοητεία του αλλά υποστήριζαν πως επρόκειτο για μία κατασκευασμένη γοητεία. Για αυτό το λόγο αναζητούσαν μία νέα τάξη, που να βασίζεται στην κατάρρευση του θεάματος.

Μία από τις βασικές μεθόδους που χρησιμοποιούσαν ο Debord και η ομάδα του ήταν η περιπλάνηση (dérive). Αυτό που πρότειναν ήταν: «την διαρκή περιπλάνηση ως κύρια δραστηριότητα των κατοίκων μίας πόλης πλασμένης για τον homo ludens, τον άνθρωπο του παιχνιδιού, τον άνθρωπο που θα υπερβεί τις οικονομικές μέριμνες και την εργασία.» [Μπαμπασάκης, 2001] Περιπλανώμενοι, αναζητούσαν το πάθος και την περιπέτεια με στόχο να ανατρέψουν την καθεστηκία τάξη πραγμάτων και να δημιουργήσουν μία καινούρια.

Οι καταστασιακοί ήταν αυτοί που πρώτοι «αντιλήφθηκαν την απελπιστική ανάγκη ανάληψης δράσης στην πόλη» [Sadler, 1999] και η περιπλάνηση έδωσε την απάντησή σε αυτή τους την ανάγκη. Η θεωρία της περιπλάνησης προέκυψε μέσα από τις δράσεις και την ζωή των καταστασιακών. Οι τελευταίοι περιπλανώμενοι στους δρόμους του Παρισιού έκαναν σχέδια και νοερές προτάσεις για μία ριζική αλλαγή του αστικού τοπίου με τρόπο επαναστατικό. Σε μία περιπλάνηση τα άτομα επιλέγουν να εγκαταλείψουν τις δραστηριότητές τους και να αφεθούν στα θέλητρα της πόλης. Ήταν και αυτοί οι νομάδες της εποχής τους, μία ομάδα που παρόλο που χωρικά έμενε στάσιμη, οι ιδέες της 'νομάδιζαν' ελεύθερα ως προς μία καλύτερη κοινωνία.

**Γ. Ο ΝΟΜΑΣ
ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΑ**

Για να ορίσουμε τον νομά του σήμερα, θα πρέπει να κατανοήσουμε την εποχή που διανύουμε ως είδος.

Διανύουμε την εποχή Ανθρωπόκαινο (Anthropocene), πρόκειται για όρο που αναφέρεται στην πιο πρόσφατη γεωλογική περίοδο, όπου η ανθρώπινη επιρροή στον πλανήτη είναι τόσο εμφανής όσο και καθοριστική. Ο ανθρώπινος παράγοντας είναι ο σημαντικότερος φορέας αλλαγών αφού κατάφερε να τροποποιήσει βιολογικές, φυσικές και χημικές διεργασίες στη γη και γύρω από αυτή. Ανθρωπόκαινο.

Από πότε ξεκίνησε; Συζητήσεις περί μίας «πρώιμης Ανθρωποκαινίας» πληθαίνουν, με τον ίδιο ρυθμό που απαλλασσόμαστε τις ευθύνες της γενιάς μας. Κάποιοι υποστηρίζουν την έναρξη της περιόδου στην διάρκεια της νεολιθικής εποχής (10.000-3.000 π.Χ.), στους πρώτους που εγκαταστάθηκαν σε ένα τόπο και ανέπτυξαν την γεωργία και την κτηνοτροφία. [Steffen, Grinevald, Crutzen, McNeill, 2015] Άλλοι την ταυτίζουν με την έναρξη της βιομηχανικής επανάστασης, ενώ υπάρχουν και αυτοί που υποστηρίζουν πως η περίοδος κλειδί έναρξης του ανθρωπόκαινου ήταν η πρώτη πυρηνική δοκιμή το 1945¹⁵, το ακριβές χρονικό σημείο που καταδείχθηκε πως ο άνθρωπος με ένα κουμπι μπορεί καταστρέψει τον πλανήτη.

Έπειτα από 13.000 χρόνια στην εποχή της Ολόκαινου (Holocene), το όνομα της εποχής αλλάζει και μαζί με αυτό ο άνθρωπος βρίσκεται στο επίκεντρο της προσοχής. Καταλήγει ο Bruno Latour: «Εισάγεται έτσι ένα καινούριο στοιχείο, το οποίο έχει την προοπτική να υπομονεύσει όλο το παιχνίδι: ο ισχυρισμός πως ο ανθρώπινος παράγοντας έχει γίνει η βασική γεωλογική δύναμη που διαμορφώνει το μέτωπο της γης και το οποίο μας οδηγεί αμέσως στο να αποδώσουμε κάπου την ευθύνη (responsibility), ή όπως

15. Η Ρίψη ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα (πρώτη πολεμική πυρηνική επίθεση της ιστορίας) και στο Ναγκασάκι συνέβη στις 6 και στις 9 Αυγούστου του 1945 με πρωτοβουλία των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής. Η συγκεκριμένη επίθεση προκάλεσε τον θάνατο πολλών αμάχων και μέχρι και σήμερα παραμένει η μόνη χρήση ατομικής βόμβας σε πολεμική αντιπαράθεση. Έχει θεωρηθεί έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, καθώς ουσιαστικά συνέβη μετά την νίκη των Συμμάχων εναντίον της Ναζιστικής Γερμανίας στην Ευρώπη. Οι Ηνωμένες Πολιτείες έστειλαν τηλεσίγραφο στην Ιαπωνία και ζήτησαν η χώρα να υποκύψει, αλλά το αίτημα απορρίφθηκε, οδηγώντας, σύμφωνα με τις ΗΠΑ, στην ρίψη της ατομικής βόμβας.

η Donna Harraway λατρεύει να λέει, την ικανότητα απόκρισης (response ability).» [Latour, 2014] Η ευθύνη για την κατάσταση του πλανήτη, όπως μαρτυρά και το όνομα της εποχής που διανύουμε, αποδίδεται στον άνθρωπο. Σε συνέχεια αυτού, στον άνθρωπο, όπως αναφέρει η Donna Harraway, αποδίδεται και μία ευθύνη απόκρισης-απάντησης στο πρόβλημα που δημιουργήσε. Σε αυτό ακριβώς το σημείο έγκειται και η αναπάντητη προβληματική του σήμερα: έχει ο άνθρωπος την ικανότητα να ανατρέψει την κατάσταση που δημιούργησε;

Γ.1. ΠΟΛΙΤΕΣ ΤΟΥ ΠΟΥΘΕΝΑ

Η μορφολογία των νομάδων στο σήμερα και η αισθαντική τους γύρω από τις αλλαγές στην κοινωνία τους αλλάζει ριζικά. Εάν τότε τους ορίσαμε ως τους αρνητές-επαναστάτες της εκάστοτε περιόδου, στο παρόν τα πράγματα είναι πολύ πιο θολά. Το σήμερα φέρνει άλλες μορφές νομαδισμού, όπως αυτή των ψηφιακών νομάδων. Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1997 όταν ο Ιάπωνας μηχανικός Τσούγκιο Μακιμότο, ένας από τους ανθρώπους που έφτιαξαν τη βιομηχανία ημιαγωγών της Ιαπωνίας, σε ένα βιβλίο που συνέγραψε με τον Ντέιβιντ Μάνερς, πρωτοδιατύπωσε τον όρο «ψηφιακός νομάς» (digital nomad). Η βασική θέση του βιβλίου, σε μια εποχή που η χρήση του διαδικτύου ήταν ακόμη ένα σχετικά μειοψηφικό φαινόμενο, ήταν ότι η επιτυχία στη σύγχρονη εποχή θα εξαρτάται ολοένα και περισσότερο από την ικανότητα διαχείρισης ενός εργασιακού περιβάλλοντος ολοένα και περισσότερο νομαδικού, ένα περιβάλλον όπου οι εργαζόμενοι θα μπορούν να είναι σε διαρκή κίνηση χωρίς να χρειάζεται να δεσμεύονται τοπικά για την εργασία τους.

Με την επιτάχυνση που δίνει στο φαινόμενο αυτό η πανδημική κρίση, είναι χαρακτηριστικό πως σε διεθνή έρευνα το 47% των εργοδοτών θα επέτρεπε στους εργαζόμενους να εργάζονται απομακρυσμένα, ενώ σε σύνολο 669 CEO το 78% συμφωνεί πως η εξ αποστάσεως εργασία ήρθε για να μείνει. Οι ειδικοί προβλέπουν πως οι ψηφιακοί νομάδες θα φτάσουν ως το 2035 το ένα δισεκατομμύριο, πολλοί από τους οποίους θα βρίσκονται σε «διαρκή κίνηση», ενώ άλλοι θα είναι στατικοί.

Με μία πρώτη ανάγνωση θα μπορούσαμε να πούμε πως οι ψηφιακοί νομάδες δίνουν την απάντηση στο πρόβλημα του υπερπληθυσμού στα αστικά κέντρα, σε μία προβληματική από όπου ξεκινήσαμε. Εάν κάνουμε λόγο για ένα ρεύμα ανθρώπων το οποίο θα δουλεύει εξ αποστάσεως και θα επιλέξει κάποια επαρχιακή πόλη ή την ύπαιθρο ως τόπο διαβίωσης του, τότε, θα μπορούσαμε σίγουρα να

κάνουμε λόγο για αποκέντρωση των αστικών κέντρων. Ας παρατηρήσουμε όμως πρώτα, πως έχει εξελιχθεί το φαινόμενο έως σήμερα και πώς έχει επηρεάσει τον τόπο και τους ανθρώπους.

Εν μέσω πανδημίας, πολλά από τα εργαλεία που μέχρι πρότινος χρησιμοποιούσαν κυρίως ψηφιακοί νομάδες και μία μικρή μερίδα εργαζομένων που λειτουργούσαν από απόσταση, μετατράπηκαν σε εργαλεία πολύ ευρύτερης χρήσης λόγω της εφαρμογής μέτρων που επέβαλλαν την εργασία από απόσταση. Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης είναι η εξοικείωση μιας πολύ μεγαλύτερης μερίδας εργαζομένων με τις τεχνολογίες, κάτι που κάνει το πέρασμα στον ψηφιακό νομαδισμό για όσους εργαζομένους το επιλέξουν, πολύ πιο ομαλό.

Τα ξενοδοχεία εντάσσονται και αυτά στην νέα οικονομία που δημιουργεί το φαινόμενο του ψηφιακού νομαδισμού. Αλυσίδες ευρωπαϊκών ξενοδοχείων, όπως το Zoku, προσφέρουν μικροδιαμερίσματα συνδρομητικού προγράμματος στοχεύοντας στην αγορά των ψηφιακών νομάδων δίνοντας τους τη δυνατότητα να ζουν για μεγάλες περιόδους σε μεγαλουπόλεις με τις ανέσεις που μπορεί να προσφέρει ένα ξενοδοχείο.

Η Selina είναι μία ψηφιακή κοινότητα που προσφέρει 22.000 κρεβάτια σε δωμάτια και εστίες κυρίως στην Λατινική Αμερική αλλά και σε κάποιες Ευρωπαϊκές πόλεις. Η εταιρία δεν προσφέρει μόνο διαμονή αλλά και άλλους τρόπους να συνδεθείς με άλλους ψηφιακούς νομάδες, καθώς και τοποθεσίες για εργασία αλλά και κοινωνικές δραστηριότητες συνεισφοράς στις τοπικές κοινότητες, όπως φύτευση δέντρων ή καθαρισμός παραλιών. Υπάρχουν επίσης workshops, σεμινάρια, συνέδρια και βιβλία για το πώς μπορεί κάποιος να επιβιώσει ως ψηφιακός νομάς.

Η Remote Year είναι μία εταιρία που οργανώνει προγράμματα εργασίας αλλά και ταξιδιών σε προορισμούς όπως το Κέιπ Τάουν και το Κιότο. Μία παραδοχή του «φέρε την δουλειά μαζί σου, και άσε τα υπόλοιπα πάνω μας», όπως είναι και ένα από τα μόνό τους. Υπάρχουν παγκόσμια δίκτυα με εργασιακούς χώρους τα οποία χρησιμοποιούν ψηφιακοί νομάδες, freelancers και εργαζόμενοι από απόσταση.

Σε συνέχεια, η αγορά της εκπαίδευσης έχει υιοθετήσει αντίστοιχες κινήσεις. Υπάρχουν προσπάθειες όπως αυτή από την εταιρία Edumadic, όπου συνδυάζει την εκπαίδευση

με τα ταξίδια. Το μότο της εταιρίας είναι: «Ταξιδέψτε τον κόσμο μαζί με άλλους ανθρώπους ενώ μαθαίνετε». Οι μαθητές έχουν τον δικό τους χώρο σε κάθε ταξίδι για όλη την διάρκεια του προγράμματος, ένα πρόγραμμα 12 εβδομάδων. Διασφαλίζεται επίσης πως οι μαθητές θα ζούνε σε κοντινές περιοχές μεταξύ τους ώστε να διαμορφώνεται η αίσθηση μίας πραγματικής μαθητικής κοινότητας.

Όλες αυτές οι εταιρίες, από τα εργαλεία τηλεδιάσκεψης μέχρι τους τόπους διαμονής επενδύουν στην άνθηση του ψηφιακού νομαδισμού, καθώς η επιτυχία τους εξαρτάται από την εξάπλωσή του. Στην ουσία όμως, η ίδια η λειτουργία τους συντελεί στη καθιέρωση ενός νέου μοντέλου και πλαισίου εργασίας και ζωής.

Τα κράτη με την σειρά τους προσφέρουν κίνητρα και δημιουργούν γόνιμο έδαφος για να προσελκύσουν εργαζόμενους από απόσταση. Σε πολλές χώρες όπως η Εσθονία, η Ιταλία, η Μάλτα και πρόσφατα η Ελλάδα οι κυβερνήσεις προχωρούν σε σειρά φοροελαφρύνσεων και στην έκδοση σχετικής visas ώστε να διευκολύνουν την διαμονή των ψηφιακών νομάδων [Williams, 2020]. Η απόφαση κάποιον χωρών, όπως η Ισπανία, να τους φορολογήσουν θεωρείται καταστρεπτική για τις δυνατότητες προσέλκυσής τους. Η Κροατία παρέχει visa για έναν ολόκληρο χρόνο, ενώ παράλληλα αποδεδειγμένα τους ψηφιακούς νομάδες από κάθε φόρο.

Στις Μαδέρες της Πορτογαλίας δημιουργήθηκε το πρώτο χωριό για ψηφιακούς νομάδες, όπου εργαζόμενοι από όλο τον κόσμο μπορούν να παραμείνουν με όλες τις αναγκαίες ανέσεις για την εργασία τους έως και 6 μήνες το χρόνο [Baratti, 2021]. Πρόκειται για το χωριό Ponta do Sol, το οποίο βρίσκεται στην νότια ακτή του νησιού. Το νομαδικό χωριό προσφέρει στους ταξιδιώτες δωρεάν χώρο εργασίας και internet. Η πιλοτική έναρξη μπορεί να φιλοξενήσει 100 νομάδες που πρέπει να δεσμευτούν να παραμείνουν για τουλάχιστον ένα μήνα και είναι μια κοινή πρωτοβουλία μεταξύ της περιφερειακής κυβέρνησης της Μαδέρα, της Startup Madeira και της ψηφιακής νομάδας Gonçalo Hall, που είναι σύμβουλος απομακρυσμένης εργασίας. Παράλληλα υπάρχει συνεργασία και με τοπικές επιχειρήσεις, όπως ακίνητα, ξενοδοχεία και εταιρείες ενοικίασης αυτοκινήτων για τους νομάδες.

Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις χώρες μεγαλώνει και έτσι

πολλές από αυτές χρηματοδοτούν ακόμη και τα κόστη διαμονής τους. Στην Ιταλία η κυβέρνηση θα πληρώνει το 50% του ενοικίου για την παραμονή τους σε χωριά, με στόχο την αναζωογόνησή τους. Ο δήμαρχος της Σάντα Φιόρα είπε στο CNN: «Ο στόχος είναι να κινητοποιήσουμε ανθρώπους για να έρθουν και να εργαστούν από απόσταση από τον τόπο μας. Θέλουμε η Σάντα Φιόρα να γίνει το ευέλικτο γραφείο τους.»

Πολλοί ψηφιακοί νομάδες οραματίζονται τη δημιουργία του πρώτου ψηφιακού έθνους, ένα σενάριο τόσο απίθανο όσο και ήδη σε εφαρμογή. Η Plumia είναι το πρώτο ψηφιακό έθνος, μία συλλογικότητα χιλιάδων ψηφιακών νομάδων και εργαζομένων από απόσταση που προσπαθεί να επαναδιαπραγματευτεί τους όρους της παγκόσμιας κινητικότητας και των κυβερνητικών δομών πίσω από αυτή την κίνηση. Στόχος της είναι η δημιουργία των συνθηκών ώστε όποιος το επιθυμεί να μπορεί να ζει οπουδήποτε το επιθυμεί, ως παγκόσμιος πολίτης. Σε κάποια χρόνια από τώρα εργαλεία όπως το zoom ή το teams θα θεωρούνται ξεπερασμένα, ενώ οι ψηφιακοί νομάδες θα μπορούν να επικοινωνούν χρησιμοποιώντας τεχνολογίες επαυξημένης πραγματικότητας με άλλους εργαζομένους ως τρισδιάστατα avatars της επιλογής τους σε ρεαλιστικά 3D γραφεία, καθιστώντας περιττή την ανάγκη εύρεσης φυσικού χώρου για την εργασία τους. Τέτοιες πρωτοβουλίες ήδη βρίσκονται σε εξέλιξη από εταιρίες όπως η Mesh και η Horizon Workrooms.

Παράλληλα με τις εξελίξεις που προαναφέρθηκαν και επιβεβαιώνουν ότι το φαινόμενο γιγαντώνεται, διανύουμε σαν ανθρωπότητα την περίοδο όπου τα ποσοστά των ανθρώπων που μετατοπίζονται βίαια από τους τόπους τους σπάνε ιστορικά ρεκόρ. Φαίνεται να είναι δύο φαινόμενα που εξελίσσονται παράλληλα.

Το 2019 συνολικά στην Ευρώπη περίπου το 1/3 του πληθυσμού ζούσε σε ενοικιαζόμενα σπίτια, ενώ παράλληλα σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat για το 2021 ένας στους πέντε πολίτες στην Ε.Ε. διατρέχουν κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Στην Ευρώπη της κρίσης τα ενοίκια αυξάνονται ραγδαία, με παράδειγμα την Ισπανία όπου το κόστος τα τελευταία 5 χρόνια έχει ανέβει κατά 45%. Για πολλές χώρες, μέσα σε αυτές και η Ελλάδα, το ενοίκιο αποτελεί περισσότερο από το 40% του διαθέσιμου

εισοδήματος. Ενώ παράλληλα ενδεικτικό της κατάστασης είναι πως σχεδόν το 70% των νέων ηλικίας από 18 έως 34 ετών εξακολουθεί να μένει με τους γονείς του. Πρόκειται για ένα από τα υψηλότερα ποσοστά πανευρωπαϊκά, καθώς ο μέσος όρος στην Ε.Ε. διαμορφώνεται στο 50%.

Σύμφωνα με τον οργανισμό «Housing Europe» 10.000.000 νοικοκυριά κινδυνεύουν με έξωση. Οι συγκεκριμένοι αριθμοί είναι συντηρητικές εκτιμήσεις, όπως αναφέρουν σε έκθεσή τους τα Ηνωμένα Έθνη. Παράλληλα οι κοινωνικές κατοικίες έχουν μειωθεί δραματικά σε πολλές περιοχές της Ευρώπης τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Μόνο στην Γερμανία, μία χώρα γνωστή για το ισχυρό κράτος πρόνοιάς της, καταγράφεται μία πτώση 50% στην διαθεσιμότητα τέτοιων σπιτιών, από το 2002. Η πανδημία και τα ελλιπή μέτρα προστασίας των πιο αδύναμων πολιτών αποτελεί έναν παράγοντα για ένα πρωτόγνωρο κύμα εξώσεων. [Neslen, 2021]

Η επιλογή της ελευθερίας κίνησης στην οποία βασίζονται οι ζωές των ψηφιακών νομάδων αποτελεί ένα πρόνομιο που κινείται παράλληλα με την βίαιη εξώθηση σε κίνηση μιας άλλης μερίδας ανθρώπων που δεν έχουν αυτή την επιλογή.

«Καθώς η μόδα του ψηφιακού νομαδισμού διαδίδεται μέσω των social media, και οι τόποι που θέλουν να γίνουν προορισμοί, προσαρμόζονται στις ανάγκες τους. Θέλουν καλό wi-fi, φτηνά σπίτια για να μένουν, συνεργατικά καφέ, φαγητό τέλειο για φωτογραφίες στο instagram και μια κοινότητα ανθρώπων που να ακολουθούν τον ίδιο τρόπο ζωής που θα μπορούν να μοιραστούν μαζί τους τις εμπειρίες τους. Οι χώροι που ανοίγουν για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες τους οδηγούν τους ντόπιους μέσω της αύξησης των τιμών έξω από τις κοινότητες που ζούνε», αναφέρει η Geena Truman μία γνωστή influencer που ταξιδεύει διαρκώς.

Ποιοι είναι; Είναι οι πολίτες του κόσμου;

Οι ψηφιακοί νομάδες μετακινούνται από τον έναν τόπο στον άλλον, δίχως υποχρεώσεις προς τον τόπο που επιλέγουν να μείνουν ή αναγκαιότητα σύνδεσης με τις κοινότητες. Μπορεί να επιθυμούν κάποια σύνδεση με τον τόπο που διαμένουν, όμως η διαρκής κίνησή τους δεν τους δίνει πολλά περιθώρια. Μπορεί να συμμετέχουν σε δράσεις

16. Τον όρο χρησιμοποίησε για πρώτη φορά ο Ουίνστον Τσώρτσιλ στην περιβόητη διάλεξή του στο κολέγιο Ουεστμίνστερ, στο Φούλτον του Μιζούρι, κατά τη διάρκεια επίσκεψής του στις ΗΠΑ το Μάρτιο του 1946. Με τον όρο Σιδηρούν Παραπέτασμα (iron curtain) ονόμασε μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η νοτιή διαχωριστική γραμμή μεταξύ αφ' ενός της Σοβιετικής Ένωσης και των υπό την επιρροή των σοσιαλιστικών καθεστώτων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης (Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Ρουμανία, Ουγγαρία, Βουλγαρία κλπ), και αφ' ετέρου των κρατών του Νατοϊκού συνασπισμού και των συμμάχων τους. Η έκφραση αυτή χρησιμοποιήθηκε από τις δυτικές κυβερνήσεις κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου για να προπαγανδίσει την απαγόρευση ελεύθερης επικοινωνίας των δορυφόρων της ΕΣΣΔ (ανατολικό μπλοκ) με τον υπόλοιπο κόσμο, προκειμένου οι πολίτες τους να παραμένουν στο εσωτερικό τους και οι μη ελεγχόμενες πληροφορίες να μένουν απ' έξω. Έτσι η έννοια του Σιδηρού Παραπέτασματος εκτεινόταν και στα λιμάνια και αεροδρόμια των χωρών αυτών

17. Στην εισαγωγή του Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος¹ γίνεται αναφορά σε ένα φάντασμα που πλανάται πάνω από την Ευρώπη, το φάντασμα του κομμουνισμού. Δεν ήταν ακόμη εκεί, παρόν, ζωντανό, αλλά είχε αναγγελθεί, ερχόταν και το οποίο δείχνει την αντιπαλότητα του κομμουνισμού με τις τότε πολιτικές δυνάμεις

«κοινωνικής προσφοράς» για τον τόπο που τους φιλοξενεί, αλλά οι προθέσεις πίσω από αυτό ίσως να μην είναι μία βαθιά σύνδεση αλλά η συγκέντρωση «εμπειριών» που αποτελούν πηγή κοινωνικού στάτους.

«Αντί να εμβαθύνουν στα ειδικά χαρακτηριστικά των τοπικών πολιτισμών κινούνται στο ενδιάμεσο ενός μισοέμικου, εναλλακτικού χώρου και συνευρίσκονται με αυτούς τους ανθρώπους με τους οποίους μοιράζονται παρόμοιο τρόπο ζωής και αξίες. Δεν πρόκειται λοιπόν απλά για μια μετανάστευση σε ένα συγκεκριμένο μέρος αλλά για μετανάστευση σε μια συγκεκριμένη εναλλακτική σκηνή που υπάρχει σε πολλές διαφορετικές τοποθεσίες.» [Korpela, 2019]

Το αποτέλεσμα ίσως να είναι περιοχές που αποτελούν προορισμούς για ψηφιακούς νομάδες να μοιάζουν όλο και πιο πολύ μεταξύ τους. Ένα φαινόμενο το οποίο έχουμε οικειοποιηθεί ήδη σε τόπους υπερτουρισμού.

Όπως το «σιδηρούν παραπέτασμα»¹⁶ του Τσώρτσιλ, ή το «φάντασμα»¹⁷ που πλανάται πάνω από την Ευρώπη του Μαρξ, με τον ίδιο τρόπο θα μπορούσαμε να δούμε το τώρα, ως ένα νοπτό πέπλο το οποίο τυλίγει τον πλανήτη και εξομαλύνει όλες τις εξοχές και εγχοπές του. Κάθε κορυφή ή κάθε κοιλάδα πλέον δεν διακρίνεται ως τέτοια, αλλά ως μία ομοιόμορφη επιφάνεια. Με τον ίδιο τρόπο τα χαρακτηριστικά κάθε τοπικότητας, οι συνθήκες και οι μουσικές των ανθρώπων, αρχίζουν να μοιάζουν μεταξύ τους και να παράγουν κοινά χαρακτηριστικά. Η φύση ως συνθήκη διαβίωσης πλέον είναι περιττή, ενώ ακόμα και οι συνθήκες, οι τελετουργίες ή τα επαγγέλματα των ανθρώπων είναι ανεξάρτητα από την κίνηση του ήλιου. Το πέπλο που καλύπτει τον πλανήτη είναι η ίδια η παγκοσμιοποίηση που ενώ φαινομενικά μας ενώνει, κινείται σε ένα μοτίβο εξομοίωσης και προσομίωσης.

Επιστρέφοντας στην προβληματική του ψηφιακού νομά σε σχέση με τον τόπο που εκάστοτε τον φιλοξενεί καταλήγουμε

σε πολύ απτά συμπεράσματα. Ένας ψηφιακός νομάς δεν θα μοιραστεί τις ίδιες ανυσηχίες με τον μόνιμο κάτοικο για την αύξηση των τιμών των ενοικίων, ούτε θα διεκδικήσει τη βελτίωση της ποιότητας ζωής του τόπου. Όταν η εγκατάστασή του σε ένα τόπο είναι κάτι τόσο εφήμερο, το να επενδύσει ενέργεια και χρόνο σε αυτό φαντάζει κάτι που δεν τον αφορά. Δεν πρόκειται να αγωνιστεί για την βελτίωση των εργασιακών συνθηκών ή την αύξηση του μισθού του στον τόπο που βρίσκεται ,καθώς μπορεί αντ' αυτού να μένει σε ένα μέρος που η ποιότητα ζωής είναι καλύτερη, το κόστος ζωής χαμηλότερο, άρα και ο μισθός του να έχει μεγαλύτερη αξία.

Είναι τόσο πολίτες του κόσμου, όσο και πολίτες του πουθενά.

Για τους νομάδες, το σπίτι είναι πάντα κινητό. Ως εκ τούτου υπάρχει μια αδιαμφισβήτητη διττότητα εδώ: το να είσαι παντού σπίτι σου, αλλά ταυτόχρονα να στερείσαι οποιουδήποτε σταθερού εδάφους. Ο Dick Pells, κοινωνιολόγος και πολιτικός αρθρογράφος στη μελέτη του *Privileged Nomads* θα παρομοιάσει το αίσθημα του μοντέρνου ανθρώπου με αυτό ενός αστέγου, σαν αυτή η «μεταφυσική» αίσθηση απώλειας αυτού που μπορεί να ονομάζουμε σπίτι, να διαμορφώνει συστατικά τις κοινωνίες και τη βίωση του εαυτού στο σήμερα. [Pells,1999]

Μπορεί κανείς άραγε να δεθεί ουσιαστικά με ένα τόπο και τους ανθρώπους του, όταν φιλοξενείται ως προνομιούχος και πηγή εισοδήματος για τους γύρω του; Είναι κανείς όντως παρόν σε ένα τόπο όταν δεν το επηρεάζουν οι κοινωνικοπολιτικές αλλαγές αυτού;

Γ.2. Εμείς, πολίτες του πουθενά

Αναζητώντας και άλλα μοντέλα νομαδισμού, πέραν αυτό του ψηφιακού νομά στο σήμερα, επιστρέφουμε σε μορφές τέτοιες που η κίνηση, ή μάλλον καλύτερα η κινητικότητα, παρατηρείται σε καταστάσεις και όχι σε χωρικά πλαίσια. Με πιο απλά λόγια και δανειζόμενοι τα λόγια του Deleuze: «Ο νομάς δεν κινείται». [Deleuze, Guattari, 1987], μπορεί κανείς να 'νομαδίζει' από κατάσταση σε κατάσταση, από ιδέα σε ιδέα, μένοντας όμως ακίνητος, στον ίδιο τόπο.

Ξεκινώντας να αναλύουμε τον σύγχρονο νομά, βρίσκουμε πολλές συμπεριφορικές αντιστίξεις όπως αυτή της κινητικότητας (mobility) σε διάφορες πτυχές του σύγχρονου ανθρώπου. Ο ανθρωπογεωγράφος Tim Cresswell στη μελέτη του *On the Move: Mobility in the Modern Western World*, τοποθετώντας την κινητικότητα στο επίκεντρο της ανθρωπίνης εμπειρίας και ύπαρξης, θεωρεί ότι οι άνθρωποι κινούνται διαρκώς, ακόμα και όταν ασκούν μία «στατική» δραστηριότητα όπως η ανάγνωση ενός βιβλίου. Τονίζει το πώς η κίνηση ποτέ δεν είναι απλώς κίνηση, καθώς εμπεριέχει νόημα και παράγει νόημα. Ο Cresswell, κάνει μία διάκριση ανάμεσα στην κίνηση (movement) και την κινητικότητα (mobility): η κίνηση εκφράζει την μετακίνηση από ένα σημείο Α σε ένα σημείο Β, ενώ η κινητικότητα εκφράζει την πολιτική και μεταφυσική ανάλυση της κίνησης αυτής από το Α στο Β. [Cresswell, 2006]

Με την κινητικότητα (mobility) να έχει διεισδύσει στη συγκρότηση του ατόμου, η ταυτότητα που το ορίζει είναι μία διαρκώς μεταβαλλόμενη και ευέλικτη ζώνη. Ο Anthony Giddens θεωρεί πως οι άνθρωποι πια απομακρύνονται από σταθερές ταυτότητες και μέσα από ένα πλήθος επιλογών, συνθέτουν την βιογραφία τους, «σκυνοθετούν» την ύπαρξή τους.

Ο απαισιόδοξος διανοητής της μετανεωτερικότητας, ο Jean Baudrillard, στο magnum opus *Ομοιώματα και Προσομοίωση* θα αναγγείλει τον θάνατο του κοινωνικού και της πολιτικής. Ως σημειολόγος και μεταμαρξιστής, θα αναφερθεί στην αξία των εμπορευμάτων και της παραγωγής της πληροφορίας στον σύγχρονο κόσμο. Σύμφωνα με τον ίδιο, η πληθωριστική αναπαραγωγή τόσο

των αγαθών όσο και της πληροφορίας, υφαίνει ένα δίκτυο «υπερπραγματικότητας» μέσα στο οποίο οι άνθρωποι χάνουν τα σημεία αναφοράς, την κοινωνική τους ταυτότητα και τη δύναμη να χειραφετηθούν. Η γνωστή φράση «καλωσορίσατε στην έρημο του πραγματικού» που θα ακουστεί στην ταινία *The Matrix* (και θα αποτελέσει και τίτλο βιβλίου του S. Zizek), αναφέρεται τόσο στην προσομοίωση του πραγματικού κόσμου από τον ψηφιακό, όσο και στην πλήρη αισθητικοποίηση του πολιτικού. [Baudrillard, 2019]

«Η αναζήτηση για προσωπική ή συλλογική ταυτότητα που αφορά στη σχέση μας με τον τόπο (όπου τόπος νοείται ως ο χώρος της εξατομίκευσης, π.χ. το σώμα, ένα σπίτι, μια κοινότητα, το έθνος), τίθεται υπό αμφισβήτηση». [Harvey, 2009]

Η ταυτότητα του ατόμου κάποτε θεωρούνταν μία σαφής σταθερά. Η σταθερά αυτή, ήταν αρκετά συμπαγής ώστε να μην αποπροσανατολίζεται και να αντιστέκεται σε κοινωνικοπολιτικές αλλαγές. Στην πρώιμη νεωτερικότητα, το ανήκειν σε μια εθνική και φυλετική ταυτότητα παρουσιάζεται ως το βασικό στοιχείο της ανθρώπινης υπόστασης, όπου οι άνθρωποι ως μέλη συλλογικοτήτων αποκτούν από πολύ νωρίς στη ζωή τους και παραμένει μέχρι το τέλος το βασικό σημείο αναφοράς της ύπαρξης και του πολιτισμού. [Φιλίππου, 2013] Όμως, στην εποχή της μετανεωτερικότητας, της παγκοσμιοποίησης της κουλτούρας, και της μετάδοσης της πληροφορίας πέρα από εθνικά σύνορα, η κινητικότητα των σύγχρονων υποκειμένων από ταυτότητα σε ταυτότητα, έχει οδηγήσει στην αποκέντρωση της ηθικής και πολιτικής στάσης των ατόμων. Το άτομο είναι η μονάδα που συμπυκνώνει πολλές διαφορετικές ταυτότητες. Δανείζεται διάφορες αυθεντικότητες, χωρίς να έχει μία ριζικά αυθεντική σχέση μαζί τους.

Η δυναμική των ταυτοτήτων αυτών χάνεται όταν τα άτομα πλέον υιοθετούν τον τρόπο ζωής μία ταυτότητας και όχι την ριζική βαθύτερη έννοια που πρεσβεύει μία τέτοια.

Πέρα από την δυναμική που φθίνει, η σχέση ατόμου και τόπου χάνει την αρχική του ιδιότητα, άρα η έννοια της ταυτότητας του υποκειμένου αλλάζει και αυτή. Στο

σήμερα ο καθένας δανείζεται την τοπικότητα του καθενός και την οικειοποιείται με μεγάλη ευκολία. Συγκεκριμένα ο Giddens, εξετάζοντας κάθε κοινωνική σχέση και θεσμό υπό αυτό το πρίσμα, θα διατυπώσει την άποψη πως η παγκοσμιοποίηση είναι η «επίταση των παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων που συνδέουν απομακρυσμένες τοπικότητες ούτως ώστε τοπικά συμβάντα να διαμορφώνονται από συμβάντα που λαμβάνουν χώρα μίλια μακριά και αντιστρόφως». Ενώ όλα δείχνουν πως μας φέρνουν πιο κοντά και μας ενώνουν, προδίδουμε μία στάση αυτονομίας του ατόμου, τόσο αυτόνομης που οι κοινωνικοπολιτικές αλλαγές που το περιβάλλουν, στην πραγματικότητα ούτε το ελέγχουν, ούτε το επηρεάζουν.

Κάθε ατομική ταυτότητα, καταλήγει να είναι ένα δίκτυο ταυτοτήτων. «Ο καθένας είναι εδώ πολλαπλός αντιπρόσωπος ποικίλων ομάδων την ίδια στιγμή».[Jameson, 1999] Τα άτομα 'νομαδίζουν' από ταυτότητα σε ταυτότητα, και η σχέση τους με τον τόπο παύει να είναι τόσο καθοριστική για την πολιτική συνείδηση και την επιβίωσή τους. Σήμερα, μπορεί κανείς να είναι τα πάντα, να είναι παντού.

Είμαστε μήπως όλοι εμείς άλλο ένα μοντέλο νομαδισμού του σήμερα;

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Επιστρέφουμε στο ερώτημα από το οποίο ξεκινήσαμε.

Πώς θα ζήσουμε μαζί;

Κινούμαστε συνεχώς σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο. Η έρευνα θα μπορούσε να αξιώσει την δυνατότητα πρόβλεψης, όμως φαίνεται πως μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν για το τι θα ακολουθήσει. Επιστρέφοντας πίσω, στο όριο ιστορίας-προϊστορίας, όριο της ανθρώπινης γνώσης αλλά και σημείο καμπής του πολιτισμού και της τεχνολογίας, ο άνθρωπος κινούνταν για να επιβιώσει. Όσοι έμεναν ακίνητοι, έμεναν πίσω και όσοι έμεναν πίσω, χάνονταν. Με τις εποχές να αλλάζουν, η κίνηση δεν θεωρείται πλέον αναγκαία συνθήκη για την επιβίωση του ανθρώπου. Μαζί με την μόνιμη εγκατάσταση αυτού χάνεται και η ευκολία κίνησης που κάποτε τον χαρακτήριζε. Με τις κρίσεις, είτε πρόκειται για κοινωνικές είτε για οικονομικές, να κανονικοποιούνται και με το ιδιωτικό να έχει διεισδύσει στην κουλτούρα των ανθρώπων, αποδίδουμε τον καθρεπτισμό όλων αυτών όχι σε υποκείμενα που 'νομαδίζουν' χωρικά, αλλά σε έναν νομαδισμό τόσο διεθνή και συμπεριληπτικό-αποδίδεται στον νομά του σήμερα, ή αλλιώς στον σύγχρονο άνθρωπο. Ίσως, ο νομάς ως εργαλείο διερεύνησης, να είναι ένας μετρητής αλήθειας για το παρόν που μας περιβάλλει. Αν στο παρόν ως νομάς νοείται κάθε σύγχρονος άνθρωπος, βάσει μιας ταυτότητας σε κρίση, δεν σημαίνει πως εμπίπτει η έννοιά τους ούτε με τους κυνηγούς τροφολέκτες προγόνους μας, ούτε με τους αρνητές ενάντια

18. Ο Buckminster Fuller δημοσίευσε το "Operating Manual for Spaceship Earth" (=Εγχειρίδιο λειτουργίας του για το Διαστημόπλοιο Γη) το 1969 και είχε μεγάλη επιρροή. Παρουσίασε την Γη ως ένα διαστημόπλοιο που ταξιδεύει διαρκώς, με όλα τα είδη που το απαρτίζουν να είναι συνεπιβάτες σε αυτό το ταξίδι. Μίλησε για τη μη βιωσιμότητα των ορυκτών καυσίμων, την ανισότητα, τον αντίκτυπο της τεχνητής νοημοσύνης και για το πώς, αν δεν διατηρήσουμε τα συστήματά μας σε καλή τάξη, ο κόσμος θα πάψει να λειτουργεί.

19. Η φράση αφορμάται από το έργο του Rem Koolhaas "Exodus – the voluntary prisoners of architecture", το οποίο υπήρξε η διπλωματική εργασία του τότε ως φοιτητής της Architectural Associations. Με έντονη επιρροή από το τοίχος του Βερολίνου, το έργο αυτό πρόκειται για μία χωρική αφήγηση μιας διαδικασίας εθελοντικής φυλάκισης. Με εφαρμογή στο Λονδίνο, μία λωρίδα, γεννάται μόνη της, σαν ατύχημα και σκίζει την πόλη στα δύο.

στο παράλογο του μεσαίωνα και του μοντέρνου. Ο νομάς του τώρα είναι κάθε ατομικότητα που τροφοδοτεί με την ύπαρξη της ένα σύστημα, τόσο «ανώνυμο» όσο και μεγάλο. Ένα παιχνίδι ατέρμονο, ένα πέπλο που τυλίγει τον πλανήτη.

Τουλάχιστον κινούμαστε μέσα σε ένα χώρο που κινείται καιτός. Τίποτα δεν χάθηκε ακόμα. Ο Buckminster Fuller στο έργο του «Operating Manual for Spaceship Earth»¹⁸ παρουσιάζει την Γη ως ένα μεγάλο διαστημόπλοιο που ταξιδεύει συνεχώς. Όλοι εμείς, συνταξιδιώτες και συνεπιβάτες του, ταξιδεύουμε παράλληλα κυριολεκτικά στον χώρο και τον χρόνο, αλλά και μεταφορικά, ως διαφυγή από τα στεγανά της μη εξέλιξης, της μη προσαρμογής στις δυναμικές, μεταβαλλόμενες συνθήκες του περιβάλλοντος.

«Το διαστημόπλοιο μας είναι τόσο υπέροχα σχεδιασμένο ώστε να μπορεί να συνεχίσει να αναγεννά τη ζωή παρά την φυσική εντροπία, βάσει της οποίας όλα τα τοπικά φυσικά συστήματα εκπίπτουν ενεργειακά.»
[Fuller, 1969]

Κατοικώντας σε ένα διαστημόπλοιο, που κάνει «καύσιμα» αλλά έχει ακόμα την δυνατότητα να τα επαναχρησιμοποιεί, ίσως το είδος που έχει δώσει το όνομά του στην εποχή που διανύουμε να πρέπει να πάρει την ευθύνη, να οδηγήσει το διαστημόπλοιο προς ένα μέλλον βιώσιμο. Ο άνθρωπος της εποχής της Ανθρωπόκενου δεν είναι μόνο ον παθητικό, σε μία εποχή που ο ίδιος δημιούργησε.

Συντελούμε συλλογικά και συνειδητά σε μία διαδικασία «εθελοντικής φυλάκισης»¹⁹ σε ένα σύστημα μάλλον αθάνατο. Μάλλον αν θέλουμε να μάθουμε να ζούμε μαζί, θα πρέπει να μην υποτιμάμε τις δυνάμεις του είδους μας.

Είναι απλά ένα πέπλο.

Ξένη Βιβλιογραφία

Baudelaire C., *The painter of modern life* (1863), μτφ. Jonathan Mayne, London: Phaidon Press, 1964.

Baudelaire C., *Η μελαγχολία του Παρισιού* (1869), μτφ. Χοροσκέλης Δημήτρης, Θεσσαλονίκη: εκδ. Θεσσαλονίκης 2007.

Baudrillard J., *Ομοιώματα και Προσομοίωση* (1981), μτφ. Σ. Ρέγκας, Αθήνα: Πλέθρον, 2019.

Braidotti R., *Νομαδικά υποκείμενα: Ενσωματότητα και έμφυλη διαφορά στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία* (1994), μτφ. Α. Σηφάκη, Ο. Τοιάκαλου, Αθήνα: Νήσος, 2014.

Cresswell, T. (2006). *On the Move: Mobility in the modern western world*. London: Routledge.

Cook P., *Archigram*, Birkhauser Verlag AG, 1999.

Debord G., *Η κοινωνία του θεάματος* (1967), μτφ. Τσαχαγέας Παναγιώτης-Δημήτρης, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος 1986.

Deleuze, G. Guattari, *Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια* (1987), Αθήνα: Πλέθρον, 2017.

Deleuze G., *Nomad Thought* (1973), μτφ. Jacqueline Wallace, εκδόθηκε στο Nietzsche Aujourd'hui, 1973.

Diamond J., *Όπλα, μικρόβια και ασάβη* (1997), μτφ. Κατερίνα Γαρδίκια, Αθήνα: κάτοπτρο, 2007.

Ehrenreich Barbara, English Deirdre, *Μάγισσες, Μαιές, Νοσοκόμες: Η αποσιωπημένη ιστορία των θεραπευτριών* (1973), Αθήνα: Αρχείο 71, Μιγάδα, 2019.

Federici S., *Ο Καλιμπάν και η Μάγισσα* (2004), μτφ. Ι. Γραμμένου, Λ. Γυϊόκα, Π. Μπίκας, Λ. Χασιώτης, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις των Ξένων, 2011.

Fisher, *Capitalism Realism*, Zero Books, 2009.

Foucault M., *Οι λέξεις και τα πράγματα* (1966), μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Β' έκδοση, γνώση, Αθήνα, 2019.

Fuller B., *Operating Manual for Spaceship Earth* (1969), Zurich, Switzerland: Lars Müller Publishers, 2020.

Jameson F., *Το μεταμοντέρνο* (1991), μτφ. Γιώργος Βάρσος, Αθήνα: Νεφέλη, 1999.

Giddens A., *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας* (1991), μτφ. Γ. Μέρτικας, Αθήνα: Κριτική, 2014.

Harari Y.N., *Sapiens* (2011), μτφ. Βασίλης Μαλισιόβας, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015.

Harvey D., *Paris, Capital of Modernity*, New York: Routledge, 2003.

Harvey D., *Η Κατάσταση της Μετανεωτερικότητας* (1989), μτφ. Ε. Αστερίου, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2009.

Internationale Situationniste, (1985), *Το ξεπέρασμα της τέχνης, ανθολογία κειμένων της Καταστασιακής Διεθνούς*, μτφ. και επιλογή κειμένων: Ιωαννίδης, Γιάννης Δ., Β' έκδοση ύψιλον, Αθήνα, 1999.

Kerouac J., *Στο δρόμο* (1957), μτφ. Λαλιώτης Μιχάλης, Αθήνα: Πλέθρον, 2015.

Lefebvre H., *Δικαίωμα στην πόλη: Χώρος και Πολιτική* (1974), μτφ. Τουρνικιώτης Π., Λωράν Κ., Αθήνα: Κουκκίδα, 2006.

Sadler S., *The Situationist City*, United States of America: The MIT Press, 1999.

Salder S., *Archigram: Architecture Without Architecture*, United States of America: The MIT Press, 2005.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αντωνακάκης Δ., *Τόπος Τοπίο*, Αθήνα: Μέλισσα, 2018.

Δοξιάδης Κ. Α., *Ο Δικέφαλος Αετός: Από το παρελθόν στο μέλλον των ανθρώπινων οικισμών*, Αθήνα: Lycabettus Press, 1972.

Μπαμπασάκης Γ.Ι., *Guy Debord (1931-1994)*, Αθήνα: Printa, 2001.

Σταυρίδης Σ., *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2009.

J Oliver Conroy (2021), 'A torture experiment': plan for almost windowless student megadorm raises alarm, https://www.theguardian.com/artanddesign/2021/nov/04/torture-experiment-architects-appalled-windowless-student-megadorm?fbclid=IwAR0K3V2-S7r5Eggf0FjQtLMxQYHxtH_cF2meF7QVL-5STXGTwgZahE30sCxE (2022)

Διαλέξεις

Foucault M., *Ετεροτοπίες (1967)*, Διάλεξη στον κύκλο Αρχιτεκτονικών Ερευνών, 1967.

Φιλίππου, Μ. (2013). Σύγχρονος Νομαδισμός (Διάλεξη). Ανακτήθηκε στις 26/1/2020.
από: <http://62.217.127.15/bitstream/handle/123456789/7879/Filippou.pdf?sequence=1>.

Ερευνητικές Εργασίες

Χ. Αλμπάνη-Μ. Σεϊτανίδου, 2016, «Ο διαχρονικός flaneur: η περιπλάνηση στην πόλη από τον 19ο αιώνα έως σήμερα», Πανεπιστήμιο Θράκης, επιβλ. Καθηγητές: Μ. Πολυξένη, Γ. Πατρίκιος, Ξ. Διαλεισμάς.

Διαδικτυακές πηγές

Ψηφιακοί νομάδες: Ποιοι είναι και γιατί η Ελλάδα μπορεί να αποτελέσει τον ιδανικό προορισμό τους, (2021), <https://www.cnn.gr/ellada/story/288609/psifiakoi-nomades-ποιοι-ειναι-kai-giati-i-ellada-mporei-na-einai-o-idanikos-proorismos-toys> (2022)

Ollie A Williams (2020), The War For Digital Nomads Heats Up As Greece Passes New Tax Law, <https://www.forbes.com/sites/oliverwilliams1/2020/12/03/the-war-for-digital-nomads-heats-up-as-greece-passes-new-tax-law/?sh=7d-6926514dcf> (2022)

Laurie Baratti (2021), Portugal's Madeira Islands Create World's First Digital Nomad Village, <https://www.travelpulse.com/news/destinations/portugals-madeira-islands-create-worlds-first-digital-nomad-village.html> (2022)

Arthur Neslen (2021), ANALYSIS-Growing eviction risk as rent freezes end in Europe, <https://www.reuters.com/article/europe-housing-evictions-idUKL-5N2OL4AL> (2022)

ΝΟΜΑΔΟΛΟΓΙΑ

ΤΟ ΝΟΜΑΔΙΚΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ
ΩΣ ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ ΤΡΙΩΝ ΕΠΟΧΩΝ

Σοφία Παύλου

Επιβλέπων καθηγητής
Νικόλαος Πατσαβός

visual essay

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Πολυτεχνική Σχολή
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Ακαδημαϊκό έτος 2022-23
Ιωάννινα 2023

ερευνητική εργασία

Επιβλέπων καθηγητής
Νικόλαος Πατσαβός

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Πολυτεχνική Σχολή
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Ακαδημαϊκό έτος 2022-23

ΝΟΜΑΔΟΛΟΓΙΑ

ΤΟ ΝΟΜΑΔΙΚΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ
ΩΣ ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ ΤΡΙΩΝ ΕΠΟΧΩΝ

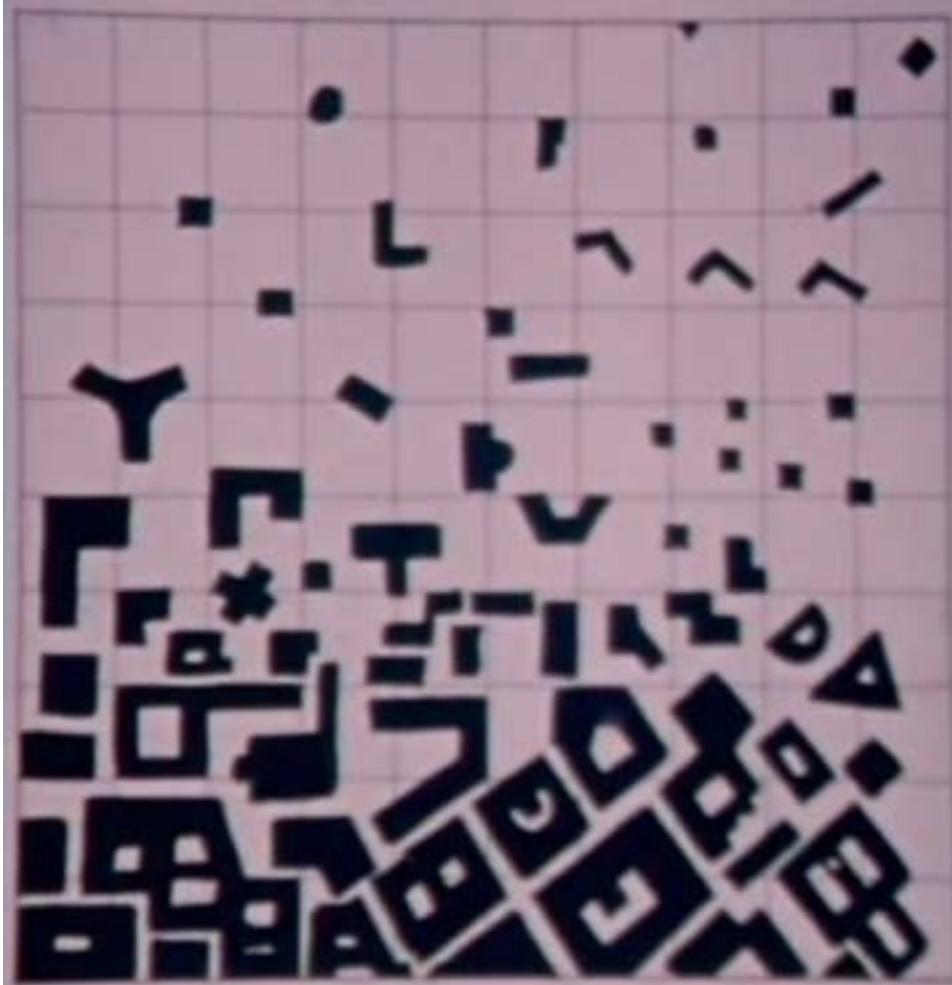
Σοφία Παύλου

Επιβλέπων καθηγητής
Νικόλαος Πατσαβός

visual essay

Ιωάννινα 2023

Explosion breaks the system

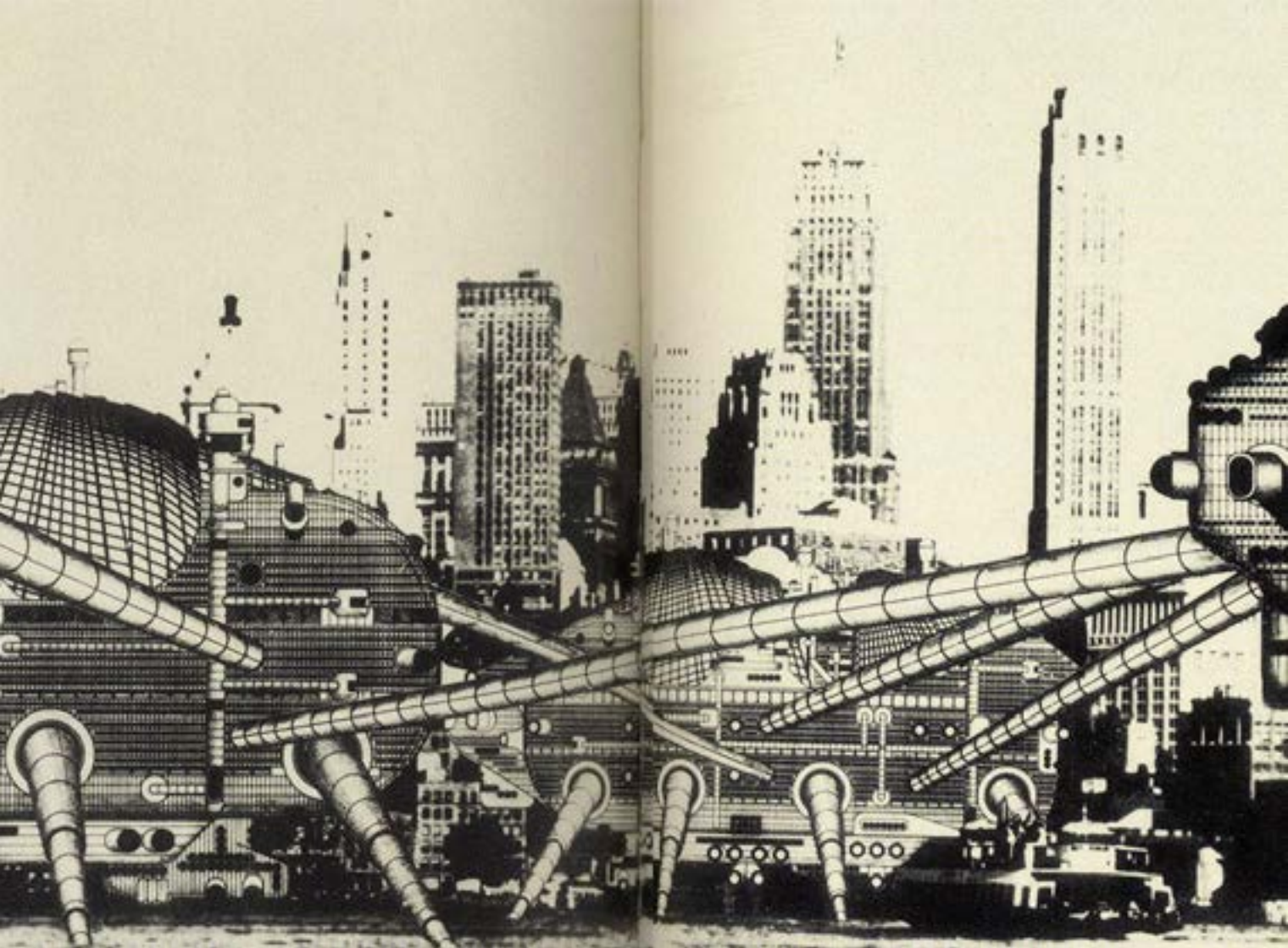

Welcome To The Desert Of The Real

